

PEST A NEGYVENNYOLCAS FORRADALOM
SZEPTEMBERI FORDULATÁNAK KEZDETÉN

1848 szeptemberének elején új fejezet nyílik a magyar forradalom történetében, s ez új fejezet első mondatait a Habsburgok róják fel a történelem lapjaira. Az indítékot pedig ehhez az adja nekik, hogy — hála az előző hónapok folyamán érvényesített taktikájuknak (amelyet még a birodalomrengető márciusban dolgoztak ki, s amelynek a lényege az volt, hogy a többfrontos harc elkerülése végett mindaddig kesztyűs kézzel kell bánniok Magyarországgal, ameddig fölébe nem tudnak kerekedni az uralmuk épségét fenyegető többi forradalmi mozgalomnak — kivált a leghevesebbnek, az észak-olaszországinak —, s csak, ha ez megtörtént, akkor szabad majd megkísérelniök, akkor viszont már halogatás nélkül napirendre is kell tűzniök a magyar forradalommal való leszámolást) — a mérleg — ha előbb talán nem is — augusztusban immár határozottan az ő oldalukra billen.

A helyzetet ugyanis ekkor az egyik póluson az jellemzi, hogy a Magyarországon áprilisban hivatalba lépett liberális Batthyány-kormányt alapjában véve még mindig lenyűgözve tartják azok az illúziók, amelyeket tagjainak legtöbbje táplál — s táplál megannyi kudarc ellenére is — az uralkodóház iránt, a másik póluson ellenben az, hogy a császári csapatok, miután június derekán vérbe fojtották a prágai Habsburg-ellenes felkelést, július utolsó hetében erőik javarészenek összpontosításával eldöntő vereséget mérnek a lombardiai szabadságharcosokra s augusztus 6-án az olasz szabadságmozgalom szívét, a márciusban felszabadult Milánót is újból kezükbe kaparintják. Ami pedig a közbülső frontot, a szűkebb értelemben vett Ausztriát illeti: az uralkodóháznak ekkorra itt is sikerül tetemesen megszilárdítania állásait, amennyiben sikerül ellenfeleinek táboráról leválasztania, sőt egyenesen a maga oldalára is vonnia az osztrák burzsoáziát, kihasználva, hogy ez az osztály, míg ki nem vívta a feudális kötöttségek felszámolását és saját képviselőinek a birodalom kormányzásában való néminemű részletetését, kész volt ugyan élére állni az abszolutizmus elleni küzdelemnek, mióta azonban a márciusi forradalom jóvoltából elérte céljait, azóta éppen tulajdon márciusi fegyvertársaiban, a törvény előtti egyenlőség mellé a korábbinál nagyobb darab kenyeret is követelő bécsi munkástömegekben meg az osztrák ipar és kereskedelem érdekeit semmibe vevő magyar és olasz szeparatistákban kezdi felfedezni legfőbb ellenlábásait s ennek megfelelően kezd arra a következtetésre jutni, hogy harcolnia most már elsősorban emezek ellen kell, ebben a harcban viszont segítséget már elsősorban éppen attól a Habsburg-hatalomtól remélhet, amely ellen márciusban még emezekkel együtt szállott síkra.

A körülmények illetően alakulása magyarázza hát, hogy az akaratuktól független események áradatával magukat ez ideig látszólag ellenszegülés nélkül sodortatni hagyó Habsburgok környezetében augusztus folyamán egyszerre oly lázas tevékenység bontakozik ki: a májusban Innsbruckba menekült udvar, mihelyt értesül a lombardiai hadjárat győzelmes befejeztéről, hirtelen hajlandó lesz engedni az osztrák kormány unszolásának s augusztus 12-én, közel három hónapnyi önkéntes számkivetettség után sietve hazaköltözik Bécsbe (hogy ezáltal mintegy bizalmát nyilvánítva a kormány iránt, a kormányba március óta bekerült burzsoá miniszterekben tovább öregbítse márciusi vétkeik jóvátételének vágyát, s hogy ezzel a külső szemlélőket a maga hatalmi helyzetének helyreállításáról meggyőzni hivatott lépéssel egyszersmind biztatást adjon a birodalom mindazon lakóinak, akik sorsukat az ellenforradalom szekeréhez kívánják kötni), ezt követően pedig most már percnyi késedelem nélkül megindul a Magyarország elleni nyílt támadás közvetlen előkészítése is.*

S akik ezen a téren elsőkül látnak munkához, azok éppen az osztrák kormány tagjai: a kormány, mindenekelőtt a Magyarországon rövidesen alkalmazandó jogtiprás jogszerűségét törekedvén bizonyítani, lóhalálában emlékiratot állít össze s ebben kifejti, hogy az a nagyfokú önállóság, amelyet a márciusban Pozsonyban alkotott törvények biztosítottak Magyarország számára, összeegyeztethetetlen a Habsburg-birtokok fölötti uralom oszthatatlanságának a *pragmatica sancti*óban lefektetett — s formálisan a pozsonyi törvények által is megerősített — elvével, jogos tehát végét vetni ennek az önállósodásnak és a magyar kormányt alárendelni „egy közös legfelsőbb statuskormány”-nak, amely viszont — mint az emlékirat gondolatmenetéből is kitetszik — azonos kell hogy legyen magával az osztrák kormánnyal.¹

* A további jegyzetekben előforduló rövidítések:

BM	= a belügyminisztérium iratai
CsL	= családi levéltárak
FL	= Budapest Főváros Levéltára
Gy	= gyűjtemények
HHStA	= Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien
KA	= Kabinettsarchiv
Kit	= Kézirattár
KLÖM	= <i>Kossuth Lajos Összes Munkái</i>
Közig.	= közigazgatási iratok
Közl.	= Közlöny
MRA	= Ministerrats-Akten
MT	= Marcius Tizenötödike
NE	= Nép-Elem
'48ML	= az 1848—49-i minisztérium levéltára
OL	= Magyar Országos Levéltár, Budapest
Opp.	= Die Opposition
OROJ	= az Országos Rendőri Osztály jelentései
OSzK	= Országos Széchényi Könyvtár, Budapest
ÖMRPr	= Österreichische Ministerrats-Protokolle
ÖStA	= Österreichisches Staatsarchiv
PSÖM	= <i>Petőfi Sándor Összes Művei</i>
PVL	= Pest városának levéltára
PZ	= Pester Zeitung
SBPr	= Separat-Billeten-Protokolle
TJk	= tanácsülési jegyzőkönyv
Ung.	= Der Ungar
VTr	= Vorträge

¹ Az osztrák kormány emlékirata „a Magyarország és a többi osztrák tartományok közt fenálló egységi kapcsolat iránt”, s. d. [Bécs, 1848 aug. 27], közli Pap Dénes (szerk.): *Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez*

Hanem az ellenforradalom szervezői természetesen tisztában vannak azzal, hogy az efféle prókátorkodás legfeljebb hangulatkeltésre lehet jó s hogy ezért a közjogi érvek felsorakoztatását haladéktalanul követnie kell a nyomósabb érvek felvonultatásának is. Már az emlékirat kidolgozása közben rögzítik tehát a Magyarország ellen indítandó fegyveres támadás tervét is, mégpedig olyaténképpen, hogy a támadás célja a magyar főváros elfoglalása legyen, s hogy ezt a feladatot a márciusban Horvátország bánjává és főhadparancsnokává kinevezett Josip Jellačić báró altábornagy hajtja végre a Horvátországban állomásozó császári csapatok bevetésével (mert a Horvátországból kimotoztható 30—40 ezer főnyi haderő, jóval nagyobb lévén a magyar részről véle szembeállítható haderőnél, egymagában is elegendőnek ígérkezik a magyar főváros meghódítására, a magyar forradalom sorsa pedig annyira összeforrott a magyar főváros sorsával, hogy a főváros térdre kényszerítése nyilván a magyar forradalom egészének térdre kényszerítésével lesz egyértelmű). S ennek a tervnek az elfogadását az sem hátráltatja, hogy Jellačićot az uralkodó június 10-én a magyar kormány követelésére felfüggesztette báni tisztségéből, hiszen épp az udvari körök tudják legjobban, hogy ez az intézkedés csupán a magyar kormány megtévesztésére szolgáló papirosintézkedés volt s Jellačićot eddig sem tartóztatta vissza a majdani fegyveres fellépés ernyedetlen előkészítésétől. Augusztus 26-án tehát Jellačić már át is veheti a Bécsből hozzá külön futárral továbbított üzenetet, amely szerint végre elérkezett a cselekvés ideje s, mihelyt képes lesz megkezdeni a hadműveleteket, nyomban vissza fogja kapni báni címét is.

A baloldal az ellenforradalmi támadásra készülöben

A magyar kormánypolitika Batthyány Lajos gróf körül tömörülő irányadói viszont még ekkor, augusztus utolsó napjaiban sem érzékelik a veszélyt a maga teljes nagyságában. Mert azt már ők is gyanítják ugyan, hogy a Jellačić és az osztrák kormány mögött álló kamarilla fészke magában az udvarban van, azzal a keserű igazsággal azonban továbbra sem képesek számot vetni, hogy a kamarilla nem pusztán egyes udvari emberekből tevődik össze, hanem gyakorlatilag az udvar egészét felöleli. S ezért — hiába tudják, hogy azoktól, akik Jellačić és az osztrák kormány mögött állnak, Magyarország semmi jót sem várhat — arra, hogy Magyarország az udvarnál többé senkitől sem remélhet kíméletet, még ekkor sem döbbennek rá.

De ha az udvar kártyáiba eszerint még mindig nem látnak is bele, ha tehát még mindig nem sejtik is, hogy Magyarország közeli megrohanása Bécsben immár végérvényesen elintézett ügy, legalább annyival már ők is számolnak, hogy kedvezőtlen esetben csakugyan sor kerülhet ellenforradalmi támadásra, azaz, ha a veszélyt a valóságosnál kisebbnek ítélik is, arra, hogy van veszély, ők is csak felfigyelnek. S ezért Batthyányék most, hogy semmit el ne mulasztanak, amit még megtehetnek a (szerintük tehát készpénznek ugyan nem

1848—1849 I, Pest, 1868, 403—415. l. — Itt azonban megjegyzendő: arra, hogy a magyar kormányt valójában magának az osztrák kormánynak kellene alárendelni, az emlékirat, amely elsősorban a közvélemény megdolgozására szolgál, csupán burkolatlan utal. Nyíltan elárulja viszont ezt a szándékot az emlékiratot jóváhagyó aug. 27-i osztrák minisztertanácsi ülésnek egy belső használatra írásba foglalt állásfoglalása, amely szerint az volna legjobb, ha Magyarország egy-egy álladalmi altitkárt delegálna az osztrák had- és pénzügyminisztériumba s ha a jövőben ezek és ezen a helyen képviselnék Magyarország katonai és pénzügyi érdekeit [ld. ÖStA HHStA KA ÖMRPr 1848 aug. 27/VTr (MRA) 1848 ; 2062].

vehető, de szerintük is lehetséges) kirobbanás elhárítása érdekében, elszánják magukat a legnagyobb áldozatok meghozatalára is: augusztus 28-án Batthyány a kormány megbízásából Deák Ferenc igazságügyminiszter társaságában Bécsbe utazik — egyrészt — azért, hogy szentesítést kérjen azokra a közelmúltban született országgyűlési végzésekre, amelyek a magyar kormányt kétszázezer főnyi haderő kiállítására és megfelelő mennyiségű papírpénz kibocsátására hatalmazták fel, s hogy kieszközöljön egy újabb Jellačićot béketűrésre intő királyi kéziratot, de — másrészt — azért is, hogy mindezek fejében Horvátország számára kiterjedt autonómiát vagy, ha ez sem elég, teljes különválást ajánljon fel, sőt, hogy szükség esetén felkínálja — amit március végén még maga is a leg-határozottabban elutasított — a magyar had- és pénzügyminisztérium önállóságának nagyfokú korlátozását is.

Persze olyan ember, aki bizonyosra merné venni, hogy a reakció étvágyát akár efféle messzemenő engedmények is képesek lesznek kielégíteni, ekkor már egy sem akad Pesten; magát Batthyányt sem fűtheti túlságos bizakodás, amikor útra kel Bécs felé. Annál többen vannak s napról napra annál többen lesznek viszont, akik — bár szintén nem láthatnak bele az udvar kártyáiba — látatlanban és eleve bizonyosra veszik az ellenkezőt: azt, hogy az újabb engedményekkel való kísérletezés is kudarcba fog fulladni. Ilyen a kormány tagjai közül Kossuth, aki kifogást nem emel ugyan Batthyányék bécsi útja ellen (mert úgy gondolja, hogy az út sikertelensége is hasznos lehet, amennyiben sokakat éppen ez győzhet meg majd a Béccsel folytatandó további tárgyalások hiábavalóságáról), azt azonban egyetlen percig sem rejti véka alá, hogy ő maga immár elkerülhetetlennek itéli a fegyveres összeütközést s ezért az ellenállás megszervezését tartja a legfőbb teendőnek,² s még inkább ilyenek azok a radikálisok, akik kezdettől fogva számítanak az ellenforradalom fegyveres fellépésére s akik ezért az ellenállás megszervezését nem is a legfőbb, hanem az egyedüli teendőnek vallják, abban pedig, hogy Batthyányék erőfeszítéseiknek javarészt még mindig alku-dozásra fordítják, pusztán a drága idő bűnös elfecsérlését képesek látni.

Ezeknek a radikálisoknak a soraiból, mint annyiszor, megint Petőfi lép a sorompók közé elsőként, éspedig már augusztus derekán. Mert Petőfi májusban átmenetileg meghátrált ugyan az akkor a baloldalra támadó kormány előtt, örökre szólónak azonban sohasem tekintette az az idő tájt magára erőltetett némaságot. Amikor pedig augusztus elején kitudódik, hogy a kormány az országgyűlés által megajánlott kétszázezer újoncot nem a nyár elején szervezettekhez hasonló újabb honvédszászlóaljok létesítésére, hanem a császári hadsereg létszámának növelésére kívánja felhasználni, s a hadügyminisztérium ilyen értelmű törvényjavaslatát előzetes tárgyalása során a képviselőház illetékes választmánya sem vetette el teljes egészében, csupán részlegesen indítványozza megmásítani, amennyiben ez a testület szintén hozzájárult ahhoz, hogy az újoncozás lebonyolítása után először a császári hadsereg jelenleg békelelétszámú magyar ezredeit egészítsék ki hadilétszámúakká, s mindössze annyi eltérést javasol, hogy az újoncok ezután fennmaradó (nagyobbik) hányadából alakítsanak majd újabb honvédszászlóaljakat, Petőfi nemcsak a további hallgatást nem érzi többé kötelességének, hanem egyenesen úgy érzi, parancsoló szükség ismét szót emelnie, hogy a „szerencsétlen miniszterimádók”³ „istenverte nemzet”-ét⁴ leg-

² Mindezekről bővebben Spira György: *A magyar forradalom 1848—49-ben*, Bp, 1959, 235—239. l. és Spira György: *1848 Széchenyije és Széchenyi 1848-a*, Bp, 1964, 298—307. l.

³ Így Petőfi Bankós Károlyhoz, Pest, 1848 aug. 18, PSÖM VII (szerk. Kiss József—V. Nyilassy Vilma), Bp, 1964, 166. l.

alább az utolsó pillanatban megpróbálja rávezetni a követendő útra, s ezért augusztus 11-én a márciusi ifjúság vezető lapjának, a *Marczius Tizenötödikének* a hasábjain egyszerre példátlanul heves ellentámadásba megy át:

„Ezer esztendő óta sokszor volt már a magyar nemzet kutyául, de nem hiszem, hogy valaha kutyábbul lett volna, mint jelenleg van.”

„Felszabadultunk a Metternich-kompánia alól, s kaptuk a Battyáni-mini-steriumot. Erre ugyan elmondhatni, hogy ,eben gubát’.

Amaz tetteivel törekedett vesztünkre, emez tétlenségével fogja vesztünket okozni.”

„Azért szenvedtünk hát ezer esztendeig, azért izzadtunk könnyeket és sírtunk vért, azért botorkáztunk át keservesen a középkor hosszú éjén, hogy midőn virad végre, mi fáradtan, ájultan roskadjunk össze az útfélen, hogy a nemzetek hajnalának első sugárai oda fonódjanak Magyarországra homlokára halotti koszorú gyanánt!”

„Szomorú, szomorú. És pedig így lesz, ha a nemzet minélelőbb föl nem serken s ki nem ragadja kormányja és képviselői kezéből azon hatalmat, mellyet nekik jó hiszemben átadott s mellyel azok részint nem tudnak élni, részint rútul visszaélnék.”⁵

Ez pedig nem is egyszerűen a májusban elejtett fonal újrafelvétele, hanem jóval több annál. Hiszen Petőfi a Batthyány-kormány eltávolításának jelszavát korábban még legkeményebb kormányellenes fellépése alkalmával, amaz emlékezetes május 12-i népgyűlésen sem adta ki, az országgyűlésnek meg akkor éppenséggel mielőbbi egybehívását sürgette, mert éppen az országgyűléstől várta, hogy ellenőrködésével mintegy ki fogja kényszeríteni a kormánypolitika erélyesebbé tételét. Most viszont ugyanő — idő közben megbizonyosodván arról, hogy az országgyűlés működéséhez fűzött reményei hiú remények voltak, amennyiben a kormány az országgyűlésben ténylegesen nem szigorú bírójára, hanem készséges támogatójára talált — többé szóba sem hozza, hogy a jelenlegi kormánytól erélyesebb politikát kellene követelni, mi több: azt sem hozza szóba, hogy a jelenlegi kormányt más parlamentáris kormánnyal kellene felcserélni, hanem immár a kormány és az országgyűlés egyidejű megdöntése mellett tör lándzsát, azaz a parlamentáris kormányzati rendszer gyökeres felszámolása és a forradalmi diktatúra bevezetése mellett foglal állást.

Előrelépés azonban ez idő tájt nem egyedül Petőfinél mutatkozik, hanem más radikálisoknál, a radikálisok legmérsékeltbbjeinél is. Mert hogy az ellenforradalmi támadás többé el nem kerülhető, avval augusztusban a baloldal hívei közül már azok is mind tisztában vannak, akik márciusban az udvar akkori meghunyászkodásának láttán még elképzelhetőnek tartották, hogy a Habsburgok később sem fognak kísérletet tenni a forradalom kezdeti vívmányainak visszavételére. Birányi Ákos például, aki annak idején, április elején, mikor a baloldal sorain belül is heves vita robbant ki a Bécs irányában követendő politika megítélését illetően, — Petőfi ellenfeleinek álláspontját igazolandó — azt erősítette, hogy ha Magyarország beéri a forradalom addigi eredményeivel, akkor ezeket az eredményeket talán polgárháború megvívása nélkül is megőrizheti a maga számára, a radikálisokat tömörítő Egyenlőségi Társulat augusztus 15-i közgyűlésén már — merőben Petőfi véleményét visszhangozva — annak a meggyőződésének ad kifejezést, hogy most, a császári csapatok itáliai győzelmei

⁴ Így Petőfi Sándor: *A nemzethez*, PSÖM III (szerk. Varjas Béla), Bp, 1951, 97. l.

⁵ Petőfi Sándor: *Pest, aug. 10. 1848*, PSÖM V (szerk. V. Nyilassy Vilma—Kiss József), Bp, 1956, 112—115. l. Mindezekről bővebben Spira György: *Petőfi kardja*, Spira György: *A negyvennyolcas nemzedék nyomában*, Bp, 1973, 256—260. l.

után „csak egy parányi kedvező szél kell a bécsi szunnyadó absolutismusnak, s ismét a régi járomban nyöghetünk új háromszáz évig”, — és a társulat tagjai közül ez alkalommal immár senki sem vonja kétségbe ennek a figyelmeztetésnek a jogosságát.⁶

Amikor tehát augusztus harmadik hetében a képviselőház plénuma is megvitatja a katonaillesítés kérdését s szótöbbséggel határozattá emeli azt a javaslatot, hogy a megajánlott újoncoknak csak egy részéből alakítsanak új honvédszászlóaljakat, a radikálisok teljesen egyek abban, hogy kíméletlen harcot kell indítaniok ennek a határozatnak a megmésztásáért. És egyek abban is, amit az Egyenlőségi Társulat augusztus 23-i rendkívüli közgyűlésén a radikálisok közül Petőfihez legközelebb álló Vasvári Pál fejt ki, hogy tudniillik teendőjük a képviselőház ellenében „a nemzet közvéleményére, a haza hangulatára hivatkozni”,⁷ vagyis hogy most magukat a néptömegeket kell felsorakoztatniuk azok ellenében, akik még mindig abban bizakodnak, hogy részleges engedményekkel is képesek lesznek jóllaktni a részleges engedményekkel pedig jól semmi esetre sem lakatható reakciót.

Odáig azonban, ameddig Petőfi, a baloldal más hívei közül egyelőre senki, még Vasvári sem jut el. Az augusztus 23-i tanácskozáson tehát a parlamentáris kormányzati rendszer felszámolásának és a forradalmi diktatúra bevezetésének gondolata még csak fel sem vetődik, s a vita végeztével igencsak mértéktartó határozatok születnek, amelyek szerint az Egyenlőségi Társulat egyrészt ország-szerte aláírást fog gyűjteni egy a képviselőházhoz intézendő petícióra, másrészt meg szeptember 8-án a soron lévő — János fővételének napja körül tartatni szokott — pesti vásár alkalmából népgyűlést fog rendezni a Rákoson, hogy ilyen módon kétszeresen is megmutassa, mekkora szakadék támadt az országgyűlés és a nép között, s ezzel magából a képviselőházból préselje ki a katonaillesítési törvény utólagos módosítását, a kétszáz ezer főnyi haderő egészének magyar lábára állítását. És a társulat tagjai ezeknek a határozatoknak a szellemében járnak el azután a továbbiakban is, amikor az aláírásgyűjtés és a népgyűlés sikeréhez szükséges gyakorlati szervező munkát is megkezdik részint sajtójukban — kivált a radikális nemesi politikusok szócsovében, a Madarásztestvérek által július elején alapított *Nép-Elemben*⁸ —, részint személyes agitáció formájában.⁹

Más kérdés, hogy a kívülállók körében a baloldal legújabb kezdeményezései korántsem lelnek olyan egyöntetűen kedvező fogadtatásra, amilyenre az augusztus 23-i határozatok megalkotói számítanak: a forradalom liberálisai között sokan akadnak, akikben a baloldal figyelmeztetései éppen most sikerül végre elültetniök az ellenforradalmi veszély közeledésének tudatát, nem kevesen akadnak viszont olyanok is, akiket a baloldal mostani szervezkedése sem az *ellenforradalmi* veszély nagyságára ébreszt rá, hanem csak abban a régi nézetükben szilárdít meg, hogy veszély elsősorban a *baloldal* részéről fenyeget. Hiába hát az augusztus 23-i határozatok mértéktartó volta: nyilvánosságra kerülésük után mégis széltében-hosszában rebesgetni kezdik Pesten, hogy a baloldal a valóság-

⁶ V. ö. Polydorus [Mészáros Károly]: *Az egyenlőségi társulatnak aug. 15-kén tartott közgyűlése*, NE 1848 aug. 21, 44. sz. 175. l.

⁷ Ld. *Az egyenlőségi társulatnak aug. 23-án d. u. 4 órakor tartott rendkívüli közgyűlése*, NE 1848 aug. 29, 50. sz. 199. l.

⁸ V. ö. Madarász József: *A nemzet jobbjaihoz*, NE 1848 aug. 27, 49. sz. 195. l.

⁹ Erre példa egy aláíratlan levél Modrovits Ignáchoz, Pest, 1848 aug. 25, közli V. Waldapfel Eszter (szerk.): *A forradalom és szabadságharc levelestára I*, Bp, 1950, 399. l.

ban éppen nem csupán peticionálásra és népgyűlésre, hanem egészen bizonyosan államcsínyre, azaz igenis diktatórikus kormány bevezetésére készül,¹⁰ s rövidesen már egy lista is jár kézről kézre annak a tizenegy liberális politikusnak a nevével, akiket a radikálisok a jólétesültek szerint el akarnak tenni láb alól.¹¹ Ezeknek a mendemondáknak pedig számosan adnak hitelt, a politikában járatlan közemberektől kezdve fel egészen Széchenyi István grófig,¹² sőt a Széchenyinél lényegesen higgadtabb természetű Batthyányig.

Batthyány tehát már 24-én szükségét érzi megtudakodni, hogy a kormány a híresztelt baloldali puccskíséret bekövetkeztekor építhet-e majd a főváros nemzetőrségének támogatására. A válasz pedig, amelyet kap, természetesen az, hogy a nemzetőrségnek „kedves alkalom nyújtatnék”, ha lehetősége támadna „egy illy cravalt szétverni”.¹³ S a szavakat tettek is követik: a terézkülvárosi nemzetőrséget már 28-án készenlétebe helyezik arra az esetre, ha a következő éjszakán — mint beszélik — csakugyan sor kerülne a baloldal hatalomátvételi kísérletére, majd másnap, bár az éji csendet a valóságban senki sem háborgatta,¹⁴ az egész pesti nemzetőrséget éles töltevényekkel látják el, a felfegyverzett polgároknak egyszersmind szigorúan meghagyva, hogy ha riadóra dobolnak, a lehető legnagyobb sietséggel gyülekezzenek az erre kijelölt helyeken.¹⁵ És a pesti városi vezetők példáját nem késnek követni budai társaik sem, mi több: a jó budaiak nem is csak készenlétebe helyezik, de éjről éjre fegyverbe is szóltják nemzetőrségüket¹⁶ (amivel ők nem egyedül a helybeli szexbellekű nemzetőrhitvesekben keltenek jókora elégedettséget, hanem a bakterekben is, amennyiben e derék férfiakat — gyaníthatóan a puccsisták összezavarása végett — egyidejűleg felmentik az éji órák kikiáltásának kötelezettsége alól, s ez nekik szerfölött nagy könnyebbséget jelent mostanság, mikor „maga a bakter sem tudja, hányat ütött az óra...”¹⁷). Végezetül pedig a testvérvárosok nemzetőrségének oldalán felsorakozik egy kisebb magánhadsereg is; a Lánchíd-építési igazgatóság ugyanis, amely már június elején, az akkori kovács-sztrájk napjaiban is fegyveres őrseit szervezett munkásainak egy részéből, most — azon a címen, hogy a híd építési telepét „lehető zavarok alkalmával gonosz gyűjtogatók és pusztítók netaláni megtámadásai ellen... oltalmazni” kívánja¹⁸ — ismét létrehoz egy — főleg jól fizetett (heti 5—18 forintnyi bért húzó) s ezért általa a rend

¹⁰ Erről *Ein Bürger im Namen Vieler: Pest, 31. August*, PZ 1848 szept. 1, 763. sz. 3967. l. V. ö. Madarász József: *Pest szeptember 7-kén*, NE 1848 szept. 9, 60. sz. 237. l.

¹¹ V. ö. Kemény Zsigmond: *Emlékirat 1849-ből, Báró Kemény Zsigmond Összes Művei IX* (szerk. Gyulai Pál), Bp, 1907, 55. l.

¹² V. ö. Spira, 1848 *Széchenyije* 297. l.

¹³ Erre nézve ld. Hajnik Pál miniszteri tanácsos utóiratát Nagy Gusztáv miniszteri titkárnak Szemere Bertalan belügyminiszterhez intézett jelentésén, Pest, 1848 aug. 24, OL '48ML BM OROJ 1848 : 52.

¹⁴ Opp. 1848 aug. 31, 122. sz. 486. l.

¹⁵ MT 1848 aug. 29, 143. sz. 573. l.; Ung. 1848 aug. 31., 203. sz. 2050. h.; Chownitz, Julian: *Geschichte der ungarischen Revolution in den Jahren 1848 und 1849 I*, Stuttgart, 1849, 335. l.

¹⁶ Erre visszatekintőlegesen utal Kiss Miklós nemzetőri őrnagynak, az 1. budai nemzetőrszázlőalj parancsnokának az alája rendelt századparancsnokhoz intézett 45. sz. zászlőaljparancsnoki körrendelete, Buda, 1848 szept. 9, OL Gy a budai nemzetőrség [1. zászlőaljának] iratai.

¹⁷ Ung. 1848 aug. 27, 200. sz. 2003. h.

¹⁸ Így a Lánchíd-építési igazgatóság Rottenbiller Leopold pesti polgármesterhez, Pest, 1848 aug. 31, FL PVL Közig. 579.

barátaiként számontartott kovácsokból és ácsokból álló — 66 főnyi karhatalmi alakulatot.¹⁹

S ami mármost a radikálisokat illeti: ők mindezenközben kínos gonddal ügyelnek arra, hogy a zavarkeltés szándékának még a látszata se árnyékolhassa be őket — amikor például tudomásukra jut, hogy némely vakbuzgó fiatal-emberek újabban esténként nagy jó dolgukban a pesti szerb kollégium, a *Tökölyanum* elé szoktak vonulni „s az ablakok alatt mindenféle gyalázó elnevezéseket kiabálnak” az intézetben lakó szerb diákokra, erre épp a *Marczius Tizenötödike* hívja fel a rendőrség figyelmét²⁰ —, a terveiket illető álhírek terjengésének azonban csak nem képesek útját állni. Legalábbis egy darabig. Mert apránként végül megértik, hogy a kihívó magatartás egyszerű kerülése önmagában még nem elegendő, hogy bármennyire fegyelmezetten viselkednek is, ha augusztus 23-i elhatározásaiktól továbbra sem térnek el sem jobbra, sem balra, akkor a végük szembehelyezkedők tábora minden nappal még csak növekedni fog, s ebből azután igen gyorsan okulnak is.

A kezdeményezőszerep — mint 23-án — ezúttal is Vasvárié, aki — úgy látszik — csupán most döbben rá, de most végre rádöbben arra, hogy még mindig milyen „sokan vannak Pesten reactionariusok, kik a hajdani *schwarzgelb* uralkodást vissza kívánnák állítani”, s ennek a felismerésnek a hatására most már maga is belátja, hogy az ellenforradalmi veszély elhárításához forradalmi diktatúra bevezetésére volna szükség.²¹ Vasvárit azonban a legújabb fejlemények nemcsak arra ébresztik rá, hogy az *ancien régime* híveinek tábora nagyobb, mint amekkorának eddig hitte, hanem arra is, hogy viszont a forradalom tábora egyelőre sokkal megosztottabb, semhogy akár csak kacérkodni is lehessen a forradalmi diktatúra *azonnali* bevezetésének gondolatával, hiszen a forradalmi diktatúra létrehozásához előbb igen széles körben kell eluralkodnia a lehető „legnagyobb egyetértés”-nek. Annak érdekében tehát, hogy utóbb csakugyan mód nyíljk a forradalmi diktatúra bevezetésére, a baloldalnak pillanatnyilag éppen nem előre, hanem hátrafelé kell lépnie egyet: először is azokat a „zavargós körülményeket” kell kiküszöbölnie, amelyek miatt jelenleg „meghasonlás” uralkodik „önkebelünkben”. S ennek megfelelően Vasvári az Egyenlőségi Társulat szeptember 3-i gyűlésén — mit sem törődve azzal, hogy esetleg a következtelenség színezetébe fog keveredni — azt indítványozza, hogy a társulat mondja le az ő 23-i előterjesztése nyomán 8-ra kitűzött népgyűlést,²² a társulat pedig el is fogadja indítványát²³ — méghozzá olyan hirtelenséggel, amely arra enged következtetni, hogy ha a társulat tagjai közül az elmúlt napokban netalán sokan mások is magukévá tették a forradalmi diktatúra esetleges *későbbi* bevezetésének tervét, ezek óriási többsége még Vasvárinál is jóval távolabb áll a forradalmi diktatúra *azonnali* bevezetésének gondolatától s ezért még Vasvárinál is inkább szeretne menekedni a diktatúrára törekvés vádjától.

¹⁹ Erről Lángh Ignác pesti városkapitány a pesti tanácshoz, Pest, 1848 szept. 13, uo.

²⁰ Csernátoni [Lajos]: —, MT 1848 aug. 24, 139. sz. 558. l.

²¹ Erről Topler Károly Veress Sándorhoz, Pest, 1848 szept. 4, közli Deák Imre (szerk.): *1848 ahogyan a kortársak látták (A szabadságharc története levelekben)*, Bp, é. n. [1943], 212. l.

²² V. ö. *Egyenlőségi gyűlés szeptember 3-kán*, NE 1848 szept. 8, 59. sz. 236. l.

²³ Erre nézve ld. Zerffi Gusztávnak, a társulat „előadójá”-nak nyilatkozatát, [Pest,] 1848 szept. 3, NE 1848 szept. 6, 57. sz. 228. l.

De akármi magyarázza is a radikálisok szeptember 3-i sietős visszalépését, az bizonyos, hogy ez a lépés végre változást hoz a közhangulat alakulásában, hogy ennek a lépésnek a jóvoltából a következő napokban fokról fokra mégiscsak alábbhagy a baloldal állítólagos hatalomátvételi törekvései körül vert láрма és a közvélemény figyelme valahára mégiscsak kezd abba az irányba fordulni, amelyből a valóságos veszély közeleg. Aminek igazán legfőbb ideje. Hiszen az ellenforradalom szeptember elején már közvetlenül a kapuk előtt áll, sőt a kapukon belül is lázasan készülődik, — ha erről sokkal kevesebben vannak is tájékozva, mint ahányan a baloldal terveiről vélnék tájékozva lenni.

A főváros falai között folyó ellenforradalmi szervezkedés legfőbb irányítója az ország nádora, István főherceg, legfőbb célja pedig a kormányhatalom megragadása révén a forradalmi erők hátában is frontot nyitni akkor, amikor majd arcból Jellačić ellenük támadásba, hogy így két tűz közé szorítván őket, minél gyorsabban végezni lehessen velük. S mivel ehhez mindenekelőtt fegyverre van szükség, a nádornak valósággal kapóra jön a baloldal tervezett puccskísérletéről regélő álhírek felröppenése. A budai vár helyőrsége ugyanis az augusztus végi napokban mindössze egy kis létszámú gránátoszászlóaljából meg a 62. (Turszky) sorgyalogezred öt századából tevődik össze,²⁴ vagyis pillanatnyilag nyilvánvalóan elégtelen a nádor céljainak kivitelezéséhez, a híresztelt baloldali puccskísérlet veszélyének ürügyével viszont alkalmasint egyik napról a másikra akadálytalanul megerősíthető lenne, hiszen erről a helyőrségről — éppen, mert gyenge — mindenkivel könnyen el lehet hitetni, hogy adandó esetben képtelen volna őfensége személyes biztonságának megóvására. A baloldal készülődéséről szóló hírek elterjedése után tehát István főherceg csak arra vár, hogy Batthyány kitegye a lábát Pestről, s azután már az ő elutazását követő napon, augusztus 23-án szigorúan bizalmas levelet írat a komáromi várparancsnoknak, az aulikus Friedrich Wilhelm von Mertz altábornagynak a pesti helyőrség parancsnokával, a várpalotában különösen kedvelt Móga János altábornaggal, ebben arra szólítva fel Mertzet, tartson készen megbízható csapatokat és gőzhajókat, hogy ha újabb parancsot kap, „a lehető leggyorsabban” a fővárosba küldhesse őket „a békétlen párt szándékolt üzemlei”-nek leküzdésére.²⁵

Ennek az imígyen folyamatba tett csapatösszevonásnak az értelmi szerzője egyébként a néhai magyar királyi udvari kamara volt másodalelnöke, Duschek Ferenc, aki a kamara kimúlása óta Kossuth pénzügyminisztériumának álladalmi altitkáráként buzgólkodik az ország felvirágoztatásán. Duschek azonban, pénzügyi szakember lévén, arról sem feledkezik meg, mennyire hasznos volna, ha a hatalom erőszakos átvételét a nádor, mikor üt az óra, pénzügyi zűrzavar felidézésével is párosítaná. Felajánlja hát, hogy a hatalomátvétel pillanatában le fogja foglalni és a nádor kezére fogja játszani azokat a dúcokat, amelyekkel Kossuth, mióta a kormánynak a májusban megindított államkölcsön-jegyzés jóvoltából sikerült némi nemesfémkészlethez jutnia, szakadatlanul nyomatja a kétforintos magyar bankjegyeket s amelyeket ő, mióta a képviselőház a kormányt augusztus 24-én fedezetlen papírpénz kibocsátására szintén felhatalmazta, további magyar pénzjegyek mielőbbi előállítására is felhasználni szándékozik.

²⁴ V. ö. Zichy Béla gr. őrnagy, István főhg. szolgálattelvő kamarása ismeretlenhez, Buda, 1848 aug. 31, közli V. Waldapfel I, 408. l.

²⁵ Móga Mertzhez, Buda, 1848 aug. 29, (nem egykorú, Bártfai Szabó László által készített másolata.) OL CsL a Széchenyi gr. család levéltára, Széchenyi István-gyűjtemény.

István főherceg pedig ennek az elgondolásnak ugyancsak habozás nélkül helyt ad, s Duschek kiegészítő javaslatait követve, tüstént lépéseket tesz annak biztosítására is, hogy miközben a bankjegynyomda megbénítása országsszerte általános pénzhiányt idéz majd elő, ő maga a tervezett puccs során az ő közvetlen irányítása alá kerülő államhatalmi szervek zavartalan pénzellátásáról továbbra is gondoskodni tudjon.²⁶ És az udvar augusztus 30-án már ki is utalja néki a szükséges — 48 ezer ezüstforintban meghatározott — összeget abból az 50 ezer körmőci aranyból, amelyet az uralkodó 1830-ban, magyar királlyá koronázása alkalmával koronázási ajándék fejében kapott a szegénységének palástolása végett — mint mindig — ez esetben is a tékozlás fegyveréhez folyamodó magyar nemzetből, s amelynek egy részét azóta is az országos főfizető hivatal őrzi Budán.²⁷

Majd, miután ezt ilyen szépen elrendezték, a változatosság kedvéért ismét az ellenforradalom bécsi szervezői lépnek fel kezdeményezően, és pedig ezúttal azzal a közvetlen céllal, hogy most már minél gyorsabban megszabaduljanak a Batthyány-kormánytól (amelynek a léte — a tárgyalásos politika iránti hajlandósága folytán — az udvar számára is előnyös volt addig, amíg el nem érkezett a fegyveres ellenforradalmi támadás ideje, amelynek további fennmaradása azonban a jövőben — ugyanezen okból — már csak nehezítené az udvar dolgát, hiszen sokak szemében kellő indok nélkülinek tűntethetné fel az alkudozások ösvényéről történő letérést). S mert Bécsben azt tartják kívánatosnak, hogy ha már megválnak a Batthyány-kormánytól, akkor az ellenforradalom ne egyedül a kormány összeomlásának tényéből húzzon hasznot, hanem a kormány összeomlásának körülményeiből is, az udvari körök Batthyányék eltávolítására rendkívül körmönfont megoldást választanak: augusztus 31-én útnak indítják a magyar fővárosba az osztrák kormánynak a *pragmatica sanctio* és a márciusi pozsonyi törvények összeegyeztethetlenségéről szóló emlékiratát, s csatolnak hozzá egy Magyarország nádorának címzett királyi leiratot is, amely tudtára adja mindenkinek, akit illet, hogy az uralkodó szerint az osztrák kormány panaszai teljesen jogosak, miért is a magyar kormánynak egy kötelessége van, hogy tudniillik — felhagyva az ártatlan Jellačić elleni vádaskodással és Horvátország fegyveres megrohanásának előkészületeivel — sürgősen küldje el megbízottait a császárvárosba a *pragmatica sanctio* érvényének helyreállításáról indítandó tárgyalásokra.²⁸

Vagyis az ellenforradalom bécsi szervezői, akik mind ez ideig nem kevés köntörfalazással igyekeztek fenntartani Batthyányékban azt a hitet, hogy az udvar — vagy legalábbis az udvari körök nyomatékosabbik része — jóindulattal viseltetik Magyarország iránt, most gyökeres fordulattal megkísérlik egyik napról a másikra kioltni belőlük ezt a hiedelmet s egyszerre meggyőzni őket arról, hogy ennek épp az ellenkezője igaz: hogy az udvar teljes egészében azonosítja magát a Magyarország iránt már előzőleg is leplezetlenül ellenséges magatartást tanúsító osztrák kormánnyal és Jellačićcsal. Amivel az ellenforradalom bécsi

²⁶ Mindezekről Duschek *Synoptische Darstellung meiner Stellung und Handlungen vom März 1848 bis August 1849* című (Pesten, 1850 júl. 11-én kelt) emlékirata alapján Steier Lajos: *Görgey és Kossuth*, h. és é. n. [Bp., 1924], 10. l. és Kacziány Géza: *István nádor szerepe a szabadságharcban és világtörténelmi jelentősége*, Bp., é. n. [1933], 43. l. — Hogy Duschek Kossuth miniszteriumában vállalt szolgálata ellenére Bécsben is változatlanul teljes bizalmat élvezett, azt kétségtelenné teszi az osztrák kormánynak az ő személyével is foglalkozó 1848. dec. 16-i határozata: ÖStA HHStA KA ÖMRPr 1848. dec. 16/VTr (MRA) 1848 : 2886.

²⁷ Erről a király a nádorhoz, Schönbrunn, 1848. aug. 30. ÖStA HHStA KA SBPr 1848 : 914. — Egy aranyforint négy és fél konvenció (ezüst-) forinttal egyenértékű.

²⁸ A király a nádorhoz, Schönbrunn, 1848. aug. 31. közli Pap Dénes I, 402. l.

szervezői Batthyányékat csak az általuk eddig egyedül üdvözítőnek vélt békülékeny politika hiábavalóságára akarhatják ráébreszteni, hogy azután ezek a reményeikben könyörtelenül megcsúfolt emberek vagy tegyék azt, amit hasonló esetekben parlamentáris kormányok tagjai szoktak tenni, azaz — elismervén eddigi politikájuk csődjét — nyújítsák be lemondásukat, vagy tegyék azt, amit hasonló esetekben forradalmi kormányok tagjai szoktak tenni, azaz — megmásítván eddigi politikájukat — lépjenek az eszközökben többé nem válogató fegyveres önvédelem útjára, de akármit tesznek is — tehát akár törvényes kormány nélkül hagyják Magyarországot, akár helyükön maradnak, de úgy, hogy szembehelyezkedvén a (papíron) még mindig tárgyalásokat sürgető törvényes uralkodóval, maguk helyezik magukat törvényen kívül —, mindenképpen ők szolgáltatassák a végső jogcímet a fegyveres ellenforradalmi támadáshoz.

S hogy az udvari körök célja most csakugyan ez, csakugyan Batthyányéknak a tárgyalásos politikából való hirtelen kiábrándítása lehet, azt legkevésbé sem cáfolja, hogy ezt a céljukat épp egy olyan királyi leirat segítségével próbálják elérni, amely a közvélemény megtévesztése végett még mindig a tárgyalások szükségességét hangoztatja. Ha ugyanis az udvari körök a valóságban is a tárgyalások fonalának újrafelvételére törekednének, ennek a törekvésüknek minden további nélkül — akár efféle formális „tárgyalási felhívás” kibocsátása nélkül is — érvényt szerezhetnének, csupán tárgyalásztalhoz kellene ülniök Batthyányval és Deákkal, akik éppen ekkor éppen Bécsben tartózkodnak és éppen tárgyalások céljából tartózkodnak Bécsben. Erre azonban az udvar illetékesei semmiféle hajlandóságot nem mutatnak sem augusztus 31. előtt, sem augusztus 31. után.²⁹ Azt ellenben nagyon is szükségesnek találják, hogy a szóban forgó királyi leirat másolatát késedelem nélkül megküldjék Jellačićnak is,³⁰ aki nem tartozik ugyan a leirat sorai szerint most tárgyalásokra felhívott magyar kormány tagjai közé, báni tisztségéből történt formális felfüggesztése óta viszont nagy gyakorlatot szerezhett a sorok között való olvasás művészetében...

És ez még mindig nem az utolsó bizonyíték arra nézve, hogy az augusztus 31-i leirat igazi értelmét semmi esetre sem a leirat soraiban, hanem merőben a leirat sorai között kell keresni; az utolsó és legfőbb bizonyíték erre az a mód, ahogyan a leiratot voltaképpen címzettje, István főherceg értelmezi. Márpedig István főherceg, a leiratot elolvastván, maga is nyomban arra a következtetésre jut, hogy „mindazok után, amik történtek, a mostani magyar ministerium állását meg nem tarthatja” többé (ha a kormány lemondása feltehetően vártni fog is még magára pillanatnyilag Bécsben időző tagjainak hazatéréséig), ebből pedig azt a további következtetést is haladéktalanul levonja, hogy tehát mostantól fogva a korábbiaknál is nagyobb erőfeszítéseket kell kifejtenie az általa tervezett hatalomátvétel feltételeinek megteremtésére, mert ha a kormány lemondásakor netalán mégsem sikerülne a helyzet urává lennie, akkor már nem maradna hátra más, mint hogy majd „maga a törvényhozó testület bitorolja a hatalmat, amire a francia forradalom ad példát”,³¹ ennek viszont szerinte (s véleménye ezen az egy ponton tér el az udvari körökétől) minden módon elejét

²⁹ V. ö. Batthyány a nádorhoz, Bécs, 1848 szept. 3, közli Károlyi Árpád (szerk. és bev.): *Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre* II, Bp, 1932, 5. l.; Batthyány és Deák miniszter társaihoz, s. d. [Bécs, 1848 szept. 5], közölve uo. II, 9—11. l.

³⁰ Ld. kísérőlevelét: a király Jellačićhoz, Schönbrunn, 1848 aug. 31, ÖStA HHStA KA SBPr 1848 : 927.

³¹ Ld. István főhg. Ferenc Károly főhg.-hez, Buda, 1848 szept. 4, németnyelvű eredetijét közli Károlyi II, 8. l., (eltérő) magyar fordítását adja Deák Imre 210. l.

kellene venni. Miért is István főherceg a leirat kézhezvétele után korántsem szorítkozik arra, hogy tájékoztatást adjon a benne foglaltakról a Pesten tartózkodó minisztereknek (ami a szeptember 3-ról 4-re virradó éjszakán történik meg), hanem ezt követően is lankadatlanul dolgozik tovább: először is, mihelyt megvirrad, rögtön futárt meneszt Bécsbe Batthyányhoz, ezúttal immár a kormány fejétől kérve újabb megbízható csapatoknak Budára vezényeltetését,³² majd bizalmas embereivel előre megszövegeztet egy Magyarország népéhez szóló és a hatalomátvétel pillanatában közléteendő kiáltványt is, hogy felmelegítve benne a baloldal hatalomátvételi törekvésének vádját, ezzel alkalom adtán a közvélemény előtt is kellőképpen megindokolhassa a maga hatalomátvételét...³³

Az augusztus végi és szeptember eleji napokban ilyenképpen folyik hát az összjáték az ellenforradalom bécsi vezérkara és budai előretolt osztaga között, s nem vitás, hogy az a buzgalom, amelyet a játék sikeréért István főherceg fejt ki, semmivel sem kisebb a bécsi központban tevékenykedőkénél. Tény viszont, hogy István főherceg fáradásai ennek ellenére sem gyümölcsöznek úgy, mint reméli. Ez azonban már olyan nehézségek rovására irándó, amelyeket ő a legnagyobb igyekezettel sem küzdhet le.

Ezek közül az első mindjárt az, hogy az általa kezdeményezett csapatösszevonás rendkívül lassan bonyolódik le. Mert Batthyány, aki — bármennyit csalódott is már másokban — István főherceg iránt még mindig határtalan bizalommal viseltetik, aki továbbá maga is abban a hitben távozott Pestről, hogy a baloldal puccsot tervez, s akit hazulról azóta is olyan hírekkel traktálnak némely sötéten látó hívei, amelyek csak megerősíthetik ebben a hiedelmében,³⁴ mikor megkapja István főherceg szeptember 4-i üzenetét, egy pillanatig sem habozik ugyan eleget tenni a főherceg kérésének, az osztrák hadügyminiszterrel azonban, akinél eljár ebben az ügyben, semmiféle eredményt nem ér el — s természetesen nem is érhet el már csak azért sem, mert Theodor Baillet von Latour gróf, aki a pesti helyzetet kevésbé ismerheti, mint a nádor, aki tehát az ellenforradalom erőfölényét a valóságosnál nyilván nagyobbak képzei, egyáltalán nem tartja aggasztónak, ha Pesten esetleg diktatórikus kormányzat jön majd létre, ellenkezőleg: azt gondolja, hogy ez is csak az ellenforradalom malmára hajtáná a vizet.³⁵

Következésképpen Batthyány erősítéseket csupán Pozsonyból az ottani hadosztályparancsnokkal, Lamberg Ferenc gróf altábornaggyal küldethet Budára, Lambergnek pedig erre vonatkozólag csupán Bécsből hazautaztában, szeptember 9-én adhat utasítást. És így, bár Lamberg tüstént engedelmeskedik,³⁶ az általa hajóra ültetett fegyveresek csak 10-én érnek Budára.³⁷ Amint a nádor támoga-

³² V. ö. Károlyi I, Bp, 1932, 112. l.

³³ Erről uo. II, 113. l. és Kovács Lajos: *A szeptemberi napok 1848-ban*, Buda-pesti Szemle 1883/XXXV, 256—258. l.

³⁴ Így pl. Wesselényi Miklós br., Közép-Szolnok vm. főispánja Battyányhoz, Pest, 1848 szept. 2, közli Bártfai Szabó László (szerk.): *Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez 1808—1860*, Bp, 1943, 715. l. Klauzál Gábor földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter hasonló értelmű híradásairól Károlyi I, 112. l.

³⁵ Erről Horváth Mihály: *Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben I*, Pest, 1871, 438—439. l. Hogy Latourt az adott kérdésben elsősorban a fent említett megfontolások mozgatták, azt elismeri továbbá Károlyi is (i. m. I, 112—113. l.), holott ő máskülönben igyekszik olyan látszatot kelteni, mintha István főhg. nem volt volna ellenforradalmár s ezért nem kapott volna elegendő támogatást Bécsből.

³⁶ V. ö. Lamberg Latourhoz, Pozsony, 1848 szept. 10, közli Karl Tausenau, Pesti Hírlap 1848 okt. 22, 194. sz. 992. l.

³⁷ V. ö. FL PVL TJK 1848 szept. 11 : 13764.

tására Komáromból kirendelt alakulatok is csak 8. és 10. között érkeznek meg ide (aminek meg bizonyára az az oka, hogy István főherceg kezdetben számít Batthyány bécsi közbenjárásának hatékonyságára s ezért a Mertz számára augusztus 29-én kilátásba helyezett újólagos utasításokat maga is késve adhatja ki).³⁸ Vagyis István főherceg, az augusztus 31-i királyi leirat kézhezvételétől számítva, egy álló héten át tétlenül kénytelen vesztegetni idejét már csak az általa szükségelt csapaterősítések jövetelének vontatottsága miatt is.

Meg kell azonban hagyni, hogy a nádor — s ez szintén közrejátszik fáradozásainak eredménytelenségében — hamarabb akkor sem bonthatná ki az ellenforradalom zászlaját, ha a budai helyőrség megerősítése történetesen gyorsabban bonyolódna is le. Ahhoz ugyanis, hogy a siker reményében kísérhesse meg a végrehajtó hatalomnak a maga kezébe vételét, ürügyül elengedhetetlen szüksége van a kormány előzetes feloszlására, a kormány pedig valóban csupán Batthyány és Deák hazaérkezése után, 10-én nyújtja be lemondását. És a nádornak, hacsak el nem akarja hamarkodni a dolgát, természetesen ki kell böjtölnie Jellačić hadműveleteinek megindulását is, emiatt pedig szintén hasonló ideig kell várakoznia, mivel Jellačić, bármennyire igyekszik is, csupán 11-én képes támadásba lendülni. Annak a hétnek a folyamán viszont, amelyet István főherceg eszerint több okból is ölbe tett kézzel kénytelen eltölteni, Pesten olyan fejleményekre kerül sor, amelyek — s ez az általa szőtt háló szétszakadozásának legfőbb előidézője — éppen nem erősítőleg hatnak az ellenforradalom hadállásaira.

A szeptember 3-át követő napokban mindenekelőtt folytatódik a közhangulatnak az az átalakulása, amelyhez az első lökést az Egyenlőségi Társulat 3-i visszakozása, az általa szeptember 8-ra kitűzött népgyűlés lemondása adta, — s ebben döntő része van Kossuthnak. Kossuth ugyanis 4-én, miután az előző éjszakán a nádornál tartott minisztertanácson megismerkedett az augusztus 31-i királyi leiratban foglaltakkal, megjelenik a képviselőház üléstermében, s a leiratról nem tájékoztatja ugyan a képviselőket (mert a kormány Batthyányék visszatérte előtt semmiféle elhatározó lépést nem kíván tenni), arra azonban nyomatékosan felhívja a figyelmet, hogy a kormány küldöttei immár egy hete eredménytelenül időznek az udvarnál — egyelőre a magukkal vitt katonai és pénzügyi törvényjavaslatok szentesítését sem tudták kieszközölni — s feltehetően ezután sem fognak eredményt elérni, minthogy Magyarországgal Bécsben „rút, ocsmány játék játszatik”. Magyarország helyzete tehát — mutat rá Kossuth — kétes, mert az ország ellenségekkel áll szemben, de kétes azért is, mert az ország élén olyan kormány áll, amely a maga tevékenységét a törvények értelmében óhajtja kifejteni, azokhoz a törvényes eszközökhöz viszont, amelyek nélkül az országot nem lehet megvédelmezni, egyszerűen nem jut hozzá. S ilyen kétes helyzetben az ország huzamosan nem maradhat. Következésképpen vagy Bécsnek kell változtatnia politikáján, vagy Magyarország lesz kénytelen „ideiglenesen olly végrehajtó hatalomról gondoskodni, melly végrehajtó hatalom ne legyen kénytelen a maga eljárásának eszközeit a törvényből, hanem a haza veszélyéből meríteni”. Summa summarum: sürgősen tisztázni kell, hogy Bécs hajlandó-e hát változtatni politikáján. S ezért — fejezi be Kossuth — célszerű

³⁸ V. ö. Urbán Aladár: *A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán*, Bp, 1973, 220. l. — Megjegyzendő viszont, hogy a nádor időközben váratlan segítséghez is jut, amennyiben most Budára vonulnak némely szerezredi alakulatok, amelyeket a dunántúli magyar fegyveres erők mellett működő kormánybiztos, Csányi László megbízhatatlanságuk miatt éppen ezekben a napokban távolított el a Dráva menti táborból (v. ö. Barta István: *Kossuth és Csányi*, Századok 1952, 622. l.), de a főváros határában ezek is csupán 9-én tűnnek fel (v. ö. NE 1848 szept. 10, 61. sz. 241. l.).

volna, ha az országgyűlés maga is küldöttséget menesztene Bécsbe, a küldöttség pedig nyíltan nekiszögezné az uralkodónak a kérdést: „akarja-e ő felsége megtenni azt, mi a nemzetnek megtartására szükséges?”³⁹

És az országgyűlés helyt is ad Kossuth indítványának, küldöttei másnap már el is utaznak Bécsbe, a pestiek pedig ettől kezdve napról napra növekvő megütközéssel tapasztalhatják, hogy az uralkodó — mint Kossuth eleve is bizonyosra vette — az országgyűlés küldötteivel sem siet szóba bocsátkozni. S a megütközést még tovább fokozhatják az országgyűlés küldöttségének távozása után Pestre érkező újabb rossz hírek: hogy augusztus 31-én Jellačić csapatai benyomultak Fiuméba és a Magyar Tengeremelléket Horvátországhoz csatolták, meg hogy a király nemcsak nem tiltakozott ezellen, hanem Jellačićot szeptember 4-én éppenséggel visszahelyezte báni tisztségébe...⁴⁰ Pesten tehát ezekben a napokban mind több embernek nyílik fel a szeme, s ennek jóvoltából nemcsak „a lég sűrűdik”⁴¹ egyre, hanem egyre sűrűbben találkozni a tenniakarás jeleivel is — s ezúttal már korántsem csak az Egyenlőségi Társulat tagjainak vagy Kossuth híveinek körében.

Az elsők, akik most a tettek mezejére lépnek, — sokak meglepetésére — azoknak a budai gránátosoknak a soraiból kerülnek ki, akik pillanatnyilag a nádor védőőrségének magvát képezik s akikre István főherceg eddig már csak azért is nyugodt lélekkel merhetett építeni, mert május 10-én még előkelő szerepet játszottak az akkori budai főhadparancsnok, az udvarhú Ignaz von Lederer báró lovassági tábornok ellen aznap este felvonult tüntető tömeg szétverésében:⁴² ezek közül a gránátosok közül most jó néhányan — mintha csak feledtetni akarnák május 10-i vétkeiket — odahagyják zászlajukat s, zubbonyukról — nézeteik megváltozásának külső jeleként — letépvén a fekete-sárga zsinórokat és levagdosván a frakkszárnyakat, azzal a követeléssel állanak elő, hogy fogadják be őket valamelyik honvédalakulatba.⁴³

A forradalmi elemek ellen felhasználható fegyveres erők arcvonalának szilárdsága azonban ezekben a napokban nem egyedül a gránátosok egy részének dezertálása miatt szenved csorbát, hanem azért is, mert szeptember 3. után az augusztus végén még oly fontos szerepre szánt nemzetőrség akkor hirtelen fel-lángolt lelkesedése szintén gyorsan kihamvad: a nemzetőrség kebelében most egyszerre elharapózik a szolgálatból való vonakodás nyavalyája, s ezt e díszes testület feje, Kovách György ezredes a fegyverekkel való ellátottság fogyatékos voltával magyarázza ugyan,⁴⁴ nyilvánvaló azonban, hogy ez a magyarázat sántít, hiszen a pesti és a budai nemzetőrség korábban sem rendelkezett elegendő fegyverrel (augusztus havának beköszöntekor például a két város kereken tízezernyi nemzetőrének kezén mindössze 4689 lőfegyver volt,⁴⁵ következésképpen

³⁹ Kossuth felszólalása a képviselőház 1848 szept. 4-i ülésén, KLÖM XII (szerk. Sinkovics István), Bp, 1957, 882—885. l.

⁴⁰ Horváth Mihály I, 428—430. l.

⁴¹ Így Szemere Vay Miklós br. erdélyi kir. biztoshoz, Bp, 1848 szept. 6, közli Deák Imre 213. l.

⁴² Erre nézve ld. a máj. 10-i vérengzés ügyében a kormány által kiküldött vizsgálóbizottságnak Batthyányhoz intézett 1848 máj. 19-i zárójelentését, közli Pap Dénes I, 106. l.

⁴³ V. ö. Horváth Mihály I, 429. l.; Kossuth Szeméréhez, Bp, 1848 szept. 6, KLÖM XII, 887. l.

⁴⁴ Kovách a pesti tanácshoz, Bp, 1848 szept. 9, FL PVL Közig. 193. V. ö. FL PVL TJK 1848 szept. 9 : 13661.

⁴⁵ Erről Kovách Pest városához, Bp, 1848 aug. 2, FL PVL Közig. 42. V. ö. FL PVL TJK 1848 aug. 7 : 11676.

tekintélyes hányaduk augusztusban is csak lándzsákkal⁴⁶ parádézhatott), és a főváros nemzetőrei augusztus utóján még ennek ellenére nagy odaadással készültek a baloldallal való leszámolásra.

Ha tehát most tömegessé lesz, de csak most lesz tömegessé a szolgálattételtől való húzódozás, akkor ennek okát egyedül abban lehet keresni, hogy most a nemzetőrségen belül is hirtelen nagyra nő azoknak a száma, akik egyik napról a másikra ráébrednek, hogy a legfőbb veszély mégsem balról fenyeget. Ez a változás pedig annál kellemetlenebbül érintheti az ellenforradalom helybeli szárláscsinálóit, mivel végül már nem is csupán egyes nemzetőrök, hanem egész nemzetőri alakulatok felhasználásának lehetőségétől fosztja meg őket: a budai nemzetőrség 1. zászlóaljának parancsnoka, a liberális Kiss Miklós őrnagy, aki holmi baloldali hatalomátvételi kísérlettel talán maga is kész volt volna szembe szállni, az ellenforradalom érdekeit azonban semmi esetre sem hajlandó felkarolni, ezekben a napokban — úgy látszik — szintén gyanút fog, s ezért szeptember 9-én, fittyet hányva az addig általa is tiszteletben tartott felsőbb rendelkezésekre, egyszerűen megtiltja, hogy a vezénylete alatt álló budai nemzetőröket századosaik éjszakánként az ő erre vonatkozó külön parancsa nélkül továbbra is fegyverbe szólítsák.⁴⁷

S amíg így a fővárosban egyelőre nemcsak hogy nem szélesednek, hanem éppenséggel fokozatosan összébbszűkülnek az ellenforradalom javára igénybe vehető fegyveres erők, addig rohamosan gyarapodnak azok az erők, amelyeket viszont szükség esetén a forradalom védelmében lehet majd bevetni. Az ügybuzgó pesti városkapitány, a liberális Lángh Ignác már a szeptember 7-i városi közgyűlésen kijelenti, hogy „a város belbátorságának illy zavaros körülmények közötti fentartása végett szükségesnek látná legalább egy zászlóalj rendes katonaságnak e városba leendő szállítását a ministeriumnál kieszközöltetni”, s a közgyűléstől engedélyt is kap ennek a kívánságnak a kormány elé terjesztésére (amiben bizonyára nem kis része van annak az érvének, hogy a helyőrség szaporításától „a nemzetőrségnek szüntelen szolgálatából eredő túlterheltetés megszűntetése” várható).⁴⁸ Szemere Bertalan belügyminiszter pedig (aki a döntő kérdéseket jelenleg Kossuthal egyezően ítéli meg s aki pillanatnyilag egymaga helyettesíti mind Batthyányt, mind az augusztus 27. óta a délvidéki táborban tartózkodó hadügyminisztert, Mészáros Lázár tábornokot) késedelem nélkül utasítást küld is Ivánka Imre őrnagynak, a Dunán inneni megyékben szerveződő — s részben már meg is szervezett — mozgó nemzetőrség parancsnokának, hogy csapatainak gyülekezőhelyéről, Vácról egy zászlóaljjal mindjárt a parancs vétele után, „legnagyobb csendben” vonuljon Pestre.⁴⁹ S így, mire a nádor által mozgósított csapatok Pozsonyból és Komáromból Budára érkeznek, addigra Ivánka másfélezer önkéntese is megszállja az Újépületet.⁵⁰

Végeredményben tehát István főherceg a kormány lemondásának pillanatában, hiába kap addigra némi csapaterősítéseket, katonai téren változatlanul nincs erőfölény birtokában, sőt — viszonylagosan — még gyengébb állásokkal rendelkezik, mint amilyenekkel egy héttel korábban bírt. S ráadásul öfenségének ekkor már a Duschek által kitervelt pénzügyi puccs megvalósítására sincs lehe-

⁴⁶ V. ö. Hajnik Szemeréhez, [Pest,] 1848 aug. 12, OL '48ML BM OROJ 1848: 41.

⁴⁷ Ld. a 16. jegyzetben már idézett körrendeletét.

⁴⁸ V. ö. FL PVL TJK (közgyűlési jegyzőkönyv) 1848 szept. 7 : 13965.

⁴⁹ Ivánka Imre: *Négy havi szolgálatom a magyar hadseregben 1848 június végétől október végéig*, Bp, 1881, 15. l.

⁵⁰ Erről bővebben Urbán 193—194., 220—221. l.

tósége; Kossuth ugyanis szeptember 6-án, nem várva többé a Bécsbe Batthyányék által felvitt törvényjavaslatok szentesítésére, önhatalmúlag megkezdi a fedezetlen papírpénzek forgalombahozatalát,⁵¹ három nappal később pedig egyik leg-hívebb munkatársát, Vörös Antalt, a pénzügyminisztérium bizalmas iratainak őret a bankjeggyártás kormánybiztosává nevezi ki s — mintha csak belelátna a nádor fejébe — mindenekelőtt azzal a feladattal bízta meg, hogy gondoskodjék a Károly-laktanyában elhelyezett bankjegynyomda fegyveres őrizetéről,⁵² aminek azután Vörös Antal haladéktalanul eleget is tesz.⁵³ Ami meg a kérdések kérdését, az általános politikai légkört illeti: ez épp a kormány lemondásának időpontjára válik — a nádor szemszögéből nézve — legkedvezőtlenebbé.

A kormány lemondását közvetlenül megelőző napok eseményei ugyanis a forradalmi módszerekért éppenséggel nem rajongó, de a polgári átalakulás ügyével ennek ellenére őszintén azonosuló pesti liberálisok közül is egyre többebet győznek meg arról, hogy nemcsak nem kell tartaniok az Egyenlőségi Társulatban tömörült forradalmároktól, hanem egyenesen ezek az emberek az egyedüliek, akiknek a szavára érdemes adniok. S hogy ez csakugyan így van, arról bárki megbizonyosodhatik, aki ezekben a napokban el-ellátogat a társulat tanyájára, *Az arany kézhez* címzett kávéházba. Hiszen már a társulat német tagozatának 7-i tanácskozásán is igen nagy számban láthatni a tárgyalóteremben olyan pesti polgárokat, akik nem társulati tagok s ennek dacára idejöttek, mert — kíváncsiságból is, de „az utolsó napok tikkasztó politikai temperatúrájától izgatva” is — fontosnak érzik a radikálisok nézeteinek megismerését.⁵⁴ Másnap pedig, amikor a társulat a 3-án lemondott népgyűlés helyett rendes közgyűlést tart, ezen az összejövetelen a társulattól különben független polgároknak és értelmiségieknek még sokkal nagyobb tömege jelenik meg — olyan nagy, hogy miatta a gyűlést mégis majdnem népgyűlésnek lehetne minősíteni, s mindenestre elég nagy ahhoz, hogy végre a néhány napja még alaposan elbizonytalanodott radikálisokat is megnyugtassa a közhangulatnak rájuk nézve kedvező irányba fordulta felől.

És éppen ez az a körülmény, aminek a jóvoltából a társulat most ismét határozottabb lépések megtételére mer vállalkozni.⁵⁵ Nevezetesen: a társulat még ebből a közgyűlésből kiküld egy alkalmi választmányt, amelynek a tagjai (négy csoportra oszolva s egymást hatóránként váltva) folyvást együtt üljenek, s amely „minden előfordulható esetekre éber figyelemmel legyen és, mihelyt szükséges, a társulatot összehívja” a forradalom védelmében esetről esetre kívánatosaknak mutatkozó intézkedések foganatosítására.⁵⁶ Majd minthogy a gyűlésen megjelent vendégek nagy számából arra lehet következtetni, hogy most már a továbbiakban is lesz mód a társulat és a forradalom liberális hívei közti együttműködésre — kivált, ha együttműködési készségének a társulat maga is minél több jelét fogja adni —, a közgyűlés ebbe a választmányba egy füst alatt egy sor liberális férfit is meghív — olyanokat, mint Aul József, a vargamester meg Tóth Gáspár, a szabómester meg Fényes Elek, a

⁵¹ Erre nézve ld. Kossuthnak az ötförintos pénzjegyek forgalombahozataláról szóló közleményét, Bp, 1848 szept. 6, KLÖM XII, 892—893. l.

⁵² Kossuth Vörös Antalhoz, Pest, 1848 szept. 9, KLÖM XII, 900. l.

⁵³ V. ö. Vörös Antal Batthyányhoz, Pest, 1848 szept. 9, KLÖM XII, 972. l.

⁵⁴ PZ 1848 szept. 10, 771. sz. 4000. l.

⁵⁵ Erről Chownitz, *Geschichte der ungarischen Revolution* I, 349. l.

⁵⁶ *Egyenlőségi társulat ülése sept. 8-án*, NE 1848 szept. 10, 61. sz. 241—242. l.

statistikus⁵⁷ —, s hasonlóképpen jár el azután maga a választmány is, amikor első cselekedeteként még ugyane nap estéjén kiáltványt intéz a főváros nemzet-
őreihez, közülök szintén meginvitálva üléseire mindazokat, akik — ha korábban
netán másként gondolkodtak is — legalább most hajlandók végre megérteni,
hogy „hazánk felé nehéz idők vonulnak”.⁵⁸

Másnap reggel pedig a baloldal már azt is megengedhetőnek tartja, hogy
még egy lépéssel tovább menjen: mivel napnál fényesebb, hogy az országgyűlés
Bécsbe rándult küldöttségének aznap délután esedékes hazatérését sorsdöntő
fejlemények fogják követni, a választmány nagy gyorsan kimondja, hogy önként
jelentkezőkből létre kell hozni egy „honvédi sereg”-et is,⁵⁹ amely mostantól
fogva — ha tovább nem is — legalább 13-ig álljon fenn s szükség esetén fegy-
veres erővel is működjék közre a várható ellenforradalmi próbálkozások fel-
számolásában...

Ennek a határozatnak a meghozatala azonban már arról tanúskodik, hogy
a radikálisok most nemcsak kezdenek újból bátorságra kapni, hanem éppenséggel
mindjárt túlértékelnéi is hajlamosak az utóbbi napok rájuk nézve kedvező vál-
tozásait, — s ez rövidesen ki is világlik e legújabb baloldali kezdeményezés
fogadtatásából. A „honvédi sereg” toborzásának hírére ugyanis némely liberálisok
megint szembefordulnak a radikálisokkal s megint felmelegítik azokat a vádakát,
amelyekkel korábban illették őket. És a vádaskodók táborához ezúttal sem
csupán Rottenbiller Leopold pesti polgármester siet csatlakozni — aki soha
sehonnan nem hiányozhatik, ahol a baloldalba bele lehet kötni —, s az ő társa-
ságában ez alkalommal sem egyedül a nemkülönben a baloldal régi ellenfelének
számító Hajnik Pál miniszteri tanácsos úr, a politikai rendőrség vezetője tűnik
fel a színen, hogy most, magas rangjára mit sem adva, „ön becses kezeivel”
tépdesse le a pesti házak falairól a társulat falragaszait, de a radikálisok ellené-
ben lép ekkor csatasorba például Lángh Ignác városkapitány úr is — ugyanaz
a Lángh Ignác, aki 7-én még oly határozottan szállott síkra a forradalom védel-
mében felhasználható helybeli fegyveres erők sürgős megnöveléséért. Vagyis
a baloldalra megintcsak „kancsal szemeket” kezdenek vetni olyan liberálisok is,
akik számára nyilvánvalóan elfogadhatatlan volna az ellenforradalom előtti meg-
hódolás, akik azonban — úgy látszik — azt is elfogadhatatlannak ítélik, hogy
a forradalom megvédelmezését célzó tevékenység irányítása teljesen vagy akár
csak nagyrészt is a baloldal kezébe kerüljön, mert sejtetően attól tartanak, hogy
ezek után a főhatalom vagy legalább a főhatalomnak egy része szintén a baloldal
kezébe menne át. Ezeknek a liberálisoknak a baloldaltól való újlagos eltávolodá-
sa pedig éppen azt a frontot gyengíti meg a legkritikusabb pillanatban, amelyet
a radikálisok éppenséggel minden módon — a „honvédi sereg” felállításával
is — erősíteni szeretnének.

Hanem az igazsághoz hozzátartozik, hogy erre a veszélyre maguk a radiká-
lisok is mindjárt felfigyelnek. Az Egyenlőségi Társulat tehát — „nehogy a polgá-
rok és [a] társulat tagjai közt némi zavar idéztessék elő” — most másodízben
is haladéktalanul visszakozásra határozza el magát:⁶⁰ a permanens választmány

⁵⁷ Ld. Madarász Lászlónak, a társulat „képviselőjé”-nek és Zerffi Gusztávnak a
nyilatkozatát, Bp, 1848 szept. 8, Opp. 1848 szept. 10, közli Joh[ann] Janotyckh (szerk.):
Archiv des ungarischen Ministeriums und Landesvertheidigungsausschusses II,
Altenburg, 1851, 281—282. 1.

⁵⁸ Mérei Mór, a választmány elnöke és Gajzágó Salamon választmányi jegyző
a nemzetőrökhöz, Pest, 1848 szept. 8, OL Gy 1848—49-i és emigrációs nyomtatványok.

⁵⁹ Erről NE 1848 szept. 10, 61. sz. 241. 1.

⁶⁰ Mindezekről Madarász József: *Pest, szept. 10, NE 1848 szept. 17, 66. sz. 266. 1.*

már 9-én este kinyilvánítja, hogy korábbi szándékait megmászva, mégis eltekint a tervezett „honvédi sereg” felállításától,⁶¹ a 10-ről 11-re virradó éjszakán pedig a társulat magát a válaszmányt is felosztatja.⁶² Ami azonban a radikálisok szemében ekkor már talán nem is tűnik különösebben kockázatos engedménytételnek. Egyrészt azért, mert előzőleg már az országgyűlés liberális képviselői közül is számosan jelentik ki, hogy ha Bécsbe felküldött társaik üres kézzel fog-nak hazatérni, akkor az ország valóban nem tehet majd mást, mint hogy hatá-rozottan szembeszegül Béccsel.⁶³ Másrészt meg azért, mert éppen ekkorra hirtelen megmozdul a pesti utca is — s még csak nem is a radikálisok agitációjától indít-atva, hanem pusztán a mintegy önmagukért beszélő tények hatására.

Az országgyűlés Bécsbe menesztett küldöttségét ugyanis nemcsak a politikai élet bennfentesei várják vissza egyre türelmetlenebbül, hanem a pestiek leg-szélesebb tömegei is. A küldöttség hazatérésére kitűzött napon, 9-én tehát „az ingerült nép”, mielőbb hallani akarván, mi lett a küldöttségjárás eredménye, már dél tájban végeláthatatlan emberfolyammal árasztja el a Dunapartot,⁶⁴ s ettől fogva azután az egybegyűlt sokaság, remény és aggodalom között hányód-va, hosszú órákon át rendíthetetlenül ki is tart őrhelyén. Este hét felé azonban egyszerre kiderül, hogy egyelőre kár volt a fáradságért, jelesen: híre fut, hogy az országgyűlés küldöttsége által kért királyi kihallgatásra Bécsben még csak ezen a napon kerülhetett sor⁶⁵ s ezért a küldöttség valójában mégis csupán másnap fog megérkezni. Ez a közlés pedig bőségesen elegendő ahhoz, hogy a Dunaparton ácsorgók közül egycsapásra mindenkiből minden reményt kiöljön s mindenkit a legmélyebb felháborodással töltsön el — nem azért, mert kiviláglik belőle, hogy a jelenlévők haszontalanul vesztegették el szombat délutánjukat, hanem mert ennek hallatán még a legbizakodóbb honpolgárnak is arra a követ-keztetésre kell jutnia, hogy azok a képviselők, akiket uralkodójuk fogadni is csak ekkora huzavona után volt hajlandó, azok ettől az uralkodótól az ország-gyűlés kérdésére sem hozhatnak majd kedvező választ.

9-én tehát a pestiek végül dolgukvégezetlenül kénytelenek távozni, de 10-én másodsor is szelvényben-hosszában megszállják a hajóállomás környékét. Ekkor azonban a tömegben már nemigen akadhat olyan ember, aki eleve is ne a legrosszabb sejtelmekkel nézne elébe a küldöttség hazajövetelének. S amikor azután most már hamarosan be is bizonyosodik, hogy a balsejtelmek utolsó izükgig jogosultak voltak, nevezetesen: amikor ezen a délutánon végre-valahára valóban befut a várva várt hajó, de már messziről szembe ötlük, hogy a fedél-zetén szorongó képviselők közül igen sokan — s jóval többen, mint ahány radikális akad a gőzösön — „kalapjuk mellé veres tollat tűztek”, jelezvén, hogy immár szerintük sincs „más expediens a forradalomnál”⁶⁶ (értsd: az uralkodó-házzal való végérvényes szakításnál⁶⁷), majd a „vigasz nélkül”, „legsötétebb kedéllyel” partra szállók élőszóval is megerősítik, hogy a küldöttségjárás teljesen

⁶¹ Erről Pest, szeptember 9. esti 7 órákor, NE 1848 szept. 10, 61. sz. 244. l.

⁶² Gyulai Pál: *Pesti levelek*, Gyulai Pál: *Bírálatok, cikkek, tanulmányok* (szerk. Bisztray Gyula—Komlós Aladár), Bp, 1961, 485. l. — Más kortársak szerint (Vizer János: *A magyar forradalom leg újabb eseményeinek rövid vázlatá*, Buda, 1850, OSzK Kit Oct. Hung. 354, I, 67. l.; Chownitz, *Geschichte der ungarischen Revolution* I, 356. l.) a válaszmány felosztatását a kormányhatóságok rendelték el, ezek azonban nyilván téves értesüléseken alapuló közlések.

⁶³ Erről — pesti értesülések alapján — hírt ad pl. Bogdán Ferenc Bozóky Pál-nak, Radnót, 1848 szept. 16, OL CsL a Bethlen gr. család bethleni levéltára.

⁶⁴ V. ö. Gyulai, i. h. 485. l.

⁶⁵ Erre nézve ld. a 61. jegyzetben idézett tudósítást.

⁶⁶ Kacsokovics Lajos: *Életem leírása*, Sőj, 1887, OSzK Kit Fol. Hung. 1329, 126. l.

⁶⁷ V. ö. The Times 1848 okt. 13.

eredménytelennek bizonyult, amennyiben az uralkodó arra az egyre végül csakugyan elszánta magát, hogy fogadja a küldöttséget, néhány semmitmondó frázisnál többet azonban ez alkalommal sem pazarolt hú magyarjaira, az emberek ezrein hirtelen eluralkodik a harci kedv is, és a sokaság, amely érzi, hogy harci kedvének kinyilvánítására tennie is kellene valamit, azt viszont hamarjában nem tudja eldönteni, mi legyen az a valami, a hazatért képviselők elszéledése után szintén odahagyja ugyan a Dunapartot, de továbbra sem oszlik szét, hanem beveszi magát a belvárosba s még alkonyatkor is „olly sűrű tömegekben hullámszik” az utcákon fel s alá, hogy hozzájuk foghatóra „marcius óta nem emlékezünk”.⁶⁸

És a nap története még ezzel sem ér véget: a felzaklatott, de tanácstalanságukban eleinte határozott cél nélkül ide-oda sodródó emberek idővel erre is, arra is sorokba kezdenek rendeződni, majd — mintha az ímígyen csoportokba verődő emberek zömének egyszerre egyöntetűen az jutna az eszébe, hogy hiszen hónapokkal ezelőtt még volt egy hely, ahová adott esetben útbaigazításért fordulhattak, s az a hely még mindig létezik — a város különböző szögleteiben kialakuló csoportok legtöbbször egymástól függetlenül és mégis csaknem egyidejűleg megindul egyugyanazon célpont, a márciusi fiatalok legfőbb gyűlhelye, a most Forradalmi Csarnok névre hallgató *Pilvax*-kávéház felé, úgy hogy a kávéház előtt, az Urak utcájában egyik percről a másikra „szinte megakad... a közlekedés”.⁶⁹

Amikor pedig látni valóvá lesz, hogy a *Pilvax* éppen ezen az estén kong az ürességtől, s kitudódik, hogy ez a ritka természeti tünemény azért adódott elő, mert a kávéház törzsvendégei átmentek az Egyenlőségi Társulat nemrég kezdődött gyűlésére, a *Pilvax* előtt összezsúfolódott sokaság megint felkerekedik s maga is késedelem nélkül a márciusi fiatalok nyomdokaiba lép, hogy néhány perc múlva a változatosság kedvéért az Aranykéz utca teljék dugig iránymutatásra vágyó emberekkel. Ami azután alaposan meglepheti, de persze annál kellemebben lepheti meg az utcán felhangzó lárma hallatára elősiető radikálisokat, hiszen egyszeriben kétségtelenné teszi, hogy az a tartózkodás, amelyet legtöbbször az elmúlt hónapokban a népmozgalmak iránt tanúsított, bármennyire eltávolította is tőlük a pesti nép tömegeit, azt a meggyőződést csak nem ölte ki emezekből, hogy ha veszélybe kerülnek a forradalomnak a néptömegek számára sem közömbös vívmányai, akkor mégis a baloldal lesz az a politikai csoportosulás, amely elsősorban fog sikra szállni a szóban forgó vívmányok védelmében, s ezért — ha eddig félt volt is, hogy mire elkövetkezik majd az ellenforradalom nyílt támadásának ideje, vagyis az az időpont, amelyben a baloldalnak végre a Vasvári által még április derekán kifejtettek szerint is szabad lesz már a néptömegek élére állnia, addigra a néptömegekből nyomtalanul ki fog veszni a baloldal iránti kezdeti rokonszenv — most, amikor a baj immár mindenki által hallhatóan dörömböl az ajtón, a pesti nép hajlandó fátylat borítani a múlttra s kész újból felsorakozni a baloldal mögött.

Ha azonban a felvonulók netalán arra számítanak, hogy az Egyenlőségi Társulat házatáján történő váratlan megjelenésüket a radikálisok szemükben örömkönyvekkel és szájukon örömrivalgással fogják fogadni, akkor bizony tévednek. Mert a radikálisokat szívük mélyén persze csakugyan örömmel töltheti el az Aranykéz utcában pillanatnyilag eléjük táruló látvány, de emlékezetükből ez sem törölheti ki azoknak a képét, akik néhány órája még rágalmakat terjesz-

⁶⁸ *Pest, september 11*, MT 1848 szept. 11, 154. sz. 617. l. és NE 1848 szept. 13, 63. sz. 251. l.

⁶⁹ Horváth Mihály I, 439. l.

tettek róluk vagy falragaszaik leszaggatásával igyekeztek hangulatot kelteni ellenük. Látván tehát, hogy most — hónapok óta először — ismét emberek ezrei nyilvánítják irántuk bizalmukat, de tudván, hogy a forradalom táborán belül még mindig szép számmal akadnak, akik viszont továbbra is bizalmatlansággal tekintenek rájuk s akiket az irántuk érzett bizalmatlanság nemcsak tőlük tarthat távol, hanem a forradalom védelmében végsőkéig vívandó harc ügyétől is, a legfrissebb fejleményeket a radikálisok nem értelmezhetik olyan kedvező fordulatként, amely végre lehetővé teszi számukra, hogy a továbbiakban immár teljes zavartalansággal szélesítsék ki két napja kiépíteni kezdett hadállásaikat, hanem — ellenkezőleg — csupán olyan kedvező fordulatként értelmezhetik őket, amely végre lehetővé teszi, hogy lemondjanak hadállásaik további kiterjesztéséről, sőt — akár egy héttel ezelőtt — újból megengedhessenek maguknak némi visszalépést is, hiszen a legfrissebb fejleményekből éppen azt olvashatják ki, hogy a néptömegek mozgósításához többé nem lesz szükségük olyan eszközökre, amelyeknek — mint például a permanens választmánynak — a léte eddig nem hogy kihamvadni nem engedte, hanem még mindegyre élesztgette is a forradalom liberálisainak egy része által irántuk táplált bizalmatlanságot. Következésképpen a felvonulókat fogadó radikálisok — bármit várnak is tőlük az utcán előttük felsorakozó emberek — semmi jelét nem adják annak, hogy az Egyenlőségi Társulatot most, kapva az alkalmon — mondjuk — tömegpárttá óhajtanák fejleszteni, és még arra sem mutatnak hajlandóságot, hogy jelenleg folyamatban lévő zártkörű tanácskozásukat népgyűléssé alakítsák át, hanem egyszerűen távozásra szólítják fel hívatlan vendégeiket, s felszólításukat azután addig-addig ismételtetik, amíg a sokaság végül valóban rá nem eszmél, hogy az Egyenlőségi Társulat meglátogatásával is csak az ördögnek tartozott.⁷⁰

„Az emberek ezerjei” tehát némi huzakodás után az Aranykéz utcát is üres kézzel kénytelenek odahagyni. Mindazonáltal — éppen, mert ehelyütt is kielégítetlenül maradtak — szét még ekkor sem szélednek: előbb a közeli Színház teret lepik el, majd „rémesztő mozgás” közepette útnak erednek a Váci utcán át a Nemzeti Múzeum felé, „ottan azonnal népgyűlést tartandók”, s végül is csupán itt, a múzeum piacán sikerül őket oszlásra bírnia egy buzgón szószékre lépő rendőrtisztviselőnek olyasféle érveléssel, hogy mégiscsak legbölesebb lesz nyugovóra térniök, mert egyedül az ellenforradalom húzna hasznot abból, ha most, elébe vágva az országgyűlés holnapi állásfoglalásának, holmi elhamarkodott lépés megtételére határoznák el magukat, s mert — különben sincs engedélyük gyűlés tartására.⁷¹

Az Egyenlőségi Társulat tagjai pedig eközben szépen visszatérnek a tárgyalóterembe — anélkül, hogy akár csak egy is akadna közöttük, aki legalább megfigyelőként hajlandó volna megjelenni a múzeum előtt.⁷² Amit azonban könnyű megmagyarázni részint azzal, hogy nyilván mindnyájan jóvátehetetlen hibának tartanak, ha a nép fiai közé keveredvén, újabb tápot adnának az ellenük mulasztásnak tartaná, ha éppen most kimaradna az elkövetkező vitából. Végtére is az előttük álló éjszakán nem kevesebbről kell döntenüök, mint hogy milyen úton-módon ériék el a forradalom megvédelmezéséhez szükséges forradalmi rendszabályok bevezetését Magyarországon, ahol a forradalom híveinek óriási

⁷⁰ Ung. 1848 szept. 12, 212. sz. 3095. h.

⁷¹ Erről uo. és Alexy Lajos: *Naplóm*, 1848 szept. 10, kivonatossan közli Vörös Károly (szerk. és bev.): *Pest-budai hétköznapiak*, Bp, 1966, 64—65. l. (Az idézetek az utóbbi helyről.)

⁷² Erről szintén a 70. jegyzetben hivatkozott tudósítás.

többsége eddig a forradalmi rendszabályok esküdt ellenségének mutatkozott, s ahol ezért a forradalmi rendszabályok híveinek mozgósítása egymagában semmiképpen sem látszik elégségesnek a szóban forgó — s most már csakugyan haladéktalanul bevezetendő — rendszabályok tényleges érvényrejuttatásához, másokat ellenben továbbra sem igen lehet megnyerni ilyen rendszabályoknak . . .

Nem csoda hát, ha ennek a szinte megoldhatatlan feladványnak a megoldásánál valamennyi radikális jelen akar lenni. Amint persze az sem csoda, hogy viszont a megoldást még egyesített erővel sem találják meg egyhamar. Mert abban gyorsan egyetértésre juthatnak, hogy egyfelől egy „a törvények formáságai által megkötött miniszterium a reactio működéseit eléggé ellen nem súlyozhatja” s ezért szakítani kell az eddigi kormányzati rendszerrel. És gyorsan egyetértésre juthatnak abban is, hogy másfelől egy merőben baloldali elemekből összetevődő diktatórikus kormányzat létrehozásának továbbra sem értek meg a feltételei, s ezért még a látszatát is kerülniök kell annak, mintha ilyesmire törekednének, következképpen még a társulat permanens választmányát is habozás nélkül fel kell oszlatniuk. Ha azonban sem az egyik, sem a másik egyértelmű megoldást nem választhatják, akkor valamiféle közvetítő megoldást kell keresniök, ez pedig az adott körülmények között nemigen lehet más, mint egyfajta félig-meddig diktatórikus kormány alakítása részben baloldali, de részben liberális elemekből s élén olyan politikussal, aki mind a forradalom liberálisainak táborában, mind a néptömegek körében kellő népszerűséggel bír. Csakhogy ilyen politikust — bármint török is a fejüket — széles e hazában mindössze egyet találnak, s ez Kossuth.⁷³ Márpedig Kossuth élvezheti számos liberális s élvezheti milliós tömegek bizalmát, általános rokonszenvnek azonban nemcsak a liberálisok soraiban nem örvend, hanem éppen a radikálisok között sem. Mert a radikálisok Kossuth viselt dolgairól korántsem tudnak ugyan mindent — így például azt sem tudhatják, hogy ő a nevezetes május 20-i minisztertanácson milyen készségesen ígérkezett agyonveretni a „fiatal izgatók”-at —, nyilvános fellépéseit azonban ismerik, ahhoz pedig pusztán ezeknek az ismerete is elegendő, hogy Kossuthból mostanra még az iránta korábban fenntartás nélkül lelkesedő radikálisok is meglehetősen kiábránduljanak — mint olyan emberből, aki az utóbbi hónapok folyamán a megbocsáthatónál sokkal több engedményt tett a kormánytöbbségnek . . .⁷⁴

Valóban érthető hát, hogy a vitának, így állván a dolgok, jó soká el kell húzódnia. No, de száz szónak is egy a vége, s végül a radikálisok jobb ötlet híján mégis a Kossuth vezetésével alakítandó koalíció gondolata mellett kötnek ki. Ezt a gondolatot pedig immár eléggé mérsékeltnek ítélik ahhoz, hogy ha a továbbiakban tágabb nyilvánosság előtt is terjeszteni fogják, ez ne távolítsa el tőlük még inkább, hanem éppenséggel közelítse hozzájuk azokat a liberálisokat, akik eleddig csillapulni nem képes ellenérzéssel tekintettek rájuk. Reggelre kelve, tehát a gyűlés szétszéledő részvevői városszerte hozzákezdenek a Kossuth személye melletti izgatáshoz,⁷⁵ sőt az Egyenlőségi Társulat (szavakban) mostanság legharciasabb vezéregyéniségei közül ketten — Bangya János, a *Pressburger Deutsche Zeitung* és Zerffi Gusztáv, a *Reform* volt szerkesztője — ezen a reggelen már azt is meg merik kockáztatni, hogy a néptömegek mozgósítása

⁷³ V. ö. Horváth Mihály I, 439—440. l.

⁷⁴ Ezt nyíltan is kimondja Madarász József: *Pest september 14kén*, NE 1848 szept. 16, 65. sz. 261. l.

⁷⁵ V. ö. Horváth Mihály I, 440. l.

céljából — ha nem is a társulat, csak a maguk nevében — végre csakugyan népgyűlést hirdessenek a múzeum piacára 12-én délelőtt tíz órára.⁷⁶

És a baloldal most kialakított irányvonala nem is nélkülözi a kedvező fogadtatást. Kedvező fogadtatásra lel mindenekelőtt a legérdekeltebbnél: Kossuthnál. Ami nem magától értetődő, de nem is érthetetlen. Mert Kossuth a képviselőház színe előtt már egy héttel korábban maga is oda nyilatkozott ugyan, hogy szükség esetén kész volna habozás nélkül áthágni a törvényszabta korlátokat, csakhogy ő elképzeléseinek fogatosításához szövetségesül eredetileg nem a baloldalt igyekezett megnyerni, hanem az — úgy látszik — még általa is jócskán félreismert István főherceget, a szövetség béréül kiadós — igaz, néki pénzébe nem kerülő — jutalmat, magát Szent István koronáját kínálva fel a törvényes uralkodó unokaöccsének. Miután azonban István főherceg, akinek a — sokak által pedig erősen kétségbe vont — dinasztiahűségén a valóságban még személyes nagyravágyása sem vehetett erőt, határozottan elutasította ajánlatát,⁷⁷ Kossuth végül mégis más szövetségesek után volt kénytelen nézni, s ilyenek szerzésére immár néki is egyedül a baloldalon maradt lehetősége.

Mire tehát a radikálisok nagy nehezen dűlőre jutnak a Kossuth vezetése alatt létrehozandó forradalmi koalíció tervével, addigra már Kossuth is megszólalásig hasonló terveket szövöget magában, sőt már javában dolgozik is a szóban forgó tervek keresztülvitelének útjában álló akadályok elhárításán. Először is a radikálisokhoz fordul — mert elsőül éppen ő fordul hozzájuk⁷⁸ — azzal az indítvánnyal, hogy az Egyenlőségi Társulat sürgősen oszlassa fel a baloldallal való összefogásra különben hajlamos liberálisok szemében még mindig szálkát képező permanens választmányát. Majd azon kezd buzgólni, hogy tőle telhetően siettesse a Batthyány-kormány lelépését, s ennek érdekében — egyszerre szembehelyezkedve azzal a Szemerével, aki minisztertársai közül az utóbbi napokban egyedül vallott az övéihez hasonló nézeteket — éppoly készségesen benyújtja lemondását, akár Batthyány (ami mindazonáltal mit sem változtat persze azon, hogy őt egészen más megfontolások mozgatják, mint Batthyányt, hiszen ő azért kívánja a jelenlegi kormány mielőbbi megszűnését, hogy mielőbb lehetővé váljék a most már szerinte is égetően szükséges új, forradalmi kormány megalakulása, Batthyány ellenben azért, mert István főherceg Bécsből történt hazaérkezése után elhitette véle, hogy ha most lemond, akkor ismét kormányalakítási megbízatást fog kapni, s ezzel, hirtelen kiragadva őt a teljes reménytelenségnek feje fölött már-már összecsapni készülő hullámai közül, olyan hiedelmet keltett benne, hogy az udvari körök — bármit mutatnak is az utóbbi napok egyértelműen lesújtó fejleményei — még mindig nem viseltetnek merő bizalmatlansággal az eddigi magyar kormánypolitika valamennyi képviselője iránt, ha tehát most sikerülne gyorsan életrehívni egy új, de immár Kossuth részvétele nélkül megalakuló magyar kormányt, akkor Bécs még mindig kapható volna tárgyalásos kiegyenlítésre,⁷⁹ s eszerint Kossuth és Batthyány, ha pillanatnyilag egyugyanazon módon jár is el, homlokegyenest eltérő okokból jár el másként, mint Szemere, akinek Batthyányval ellentétben most már meg-

⁷⁶ Ld. Bangya és Zerffi nyomtatott felhívását, s. d. [Pest, 1848 szept. 11], Arhiva istorică a Filialei din Cluj a Academiei Republicii Socialiste România, a volt kolozsvári Országos Ereklje Múzeum gyűjteménye, proklamációk 1848—1849. — Hogy ez a felhívás éppen 11-én s 11-én is még a képviselőház összeülése előtt született meg, az tartalmából félreérthetetlenül kiviláglik.

⁷⁷ Kettejük tárgyalását részletesen leírja Kossuth Lajos: *Értekezés Magyarországról*, Kossuth Lajos: *Irataim az emigrációból* II, Bp, 1881, 266—269. 1.

⁷⁸ Erről Gyulai a 62. jegyzetben hivatkozott helyen.

⁷⁹ V. ö. Horváth Mihály I, 445—446. 1.

ingathatatlan meggyőződése, hogy ha a jelenlegi „törvényes miniszterium lelép, második nem fogna kineveztetni” a helyére, s aki Kossuthhoz hasonlóan most már maga sem húzódozik a törvényesség keretein kívül fekvő eszközök igénybevételétől, annak viszont a magafajta megyei neveltetésű nemesi politikusok kiváló ismeretében igen nagy fontosságot tulajdonít, hogy a végrehajtó hatalom birto­kossai, amíg csak lehet, addig az ilyen eszközöket is törvényes eszközöknek álcáz­hassák, s ezért azon van, hogy az annak idején még az uralkodó által kinevezett kormány távozása minél későbbre halasztódjék⁸⁰).

Arra azonban nem vállalkozhatunk, hogy most szálról szátra felfejtsük a Batthyány-kormány lemondását körülövező problémaszövevényt, mert ilyesféle vállalkozás túlságosan eltérítene voltaképpen tárgyunktól. Legyen hát elég ezúttal annyi, hogy mire szeptember 11-én véget ér a képviselőház délelőtti zárt ülése, addigra a március óta tevékenykedő miniszterek közül mindössze ketten, Szemere meg (a még mindig a délvidéki táborban tartózkodó és így a legfrissebb pesti eseményekről egyelőre mit sem tudó) Mészáros maradnak meg hivatalukban, a lemondott Kossuth pedig, nyíltan is kifejezésre juttatandó a radikálisokkal történt szövetségre lépését, már mind ezen az ülésen,⁸¹ mind a ház délután soron következő nyilvános ülésén⁸² a képviselőház otthonául szolgáló Redout nagytermének baloldali padsoraiban foglal helyet.

A Kossuth vezetésével alakítandó új kormány gondolata azonban most korántsem pusztán Kossuthnál lel kedvező fogadtatásra, hanem a néptömegek körében is. És ez szintén nem meglepő. Végére is Kossuth — akiről ország­világ tudja, hogy kezdettől fogva odaadó előharcosa volt annak az ügynek, amely azután az elmúlt márciusban oly fényes sikert aratott, s ennek az ügynek a diadalrajuttatásáért nem keveset, még börtönt is szenvedett, akiről továbbá az is köztudott, hogy a márciusi napokban mindenki másnál többet tett a forradalom vívmányainak kodifikálásáért, s akinek a hírnevét azóta is olyan kezdeményezések öregbítették, mint például a kétszázezer újonc megszavaztatása — valóban népszerű ember — olyannyira, hogy a radikálisok, ha más liberális politikusokkal nem is, ővele még 10-én is osztozni kényszerülnek a pesti tömegek rokonszenvén, amiről is nemcsak az győződhetik meg, aki képes a szívekbe és a vesékbe tekinteni, hanem az is, aki csak a szemmel látható dolgokat fogadja el valónak, hiszen szemmel látható, hogy ezen az estén a hajóállomásról távozóknak csupán a többsége szegődik a márciusi fiatalok nyomdokaiába, a feldúlt embereknek egy kisebb, de szintén tekintélyes létszámú csoportja viszont ugyanekkor a Szabadsajtó utcába, Batthyány szállására, a Batthyány-kormány utolsó minisztertanácsi ülésére igyekvő Kossuthot érzi szükségesnek díszkíséret­ben részesíteni.

A következő órákban pedig Kossuth népszerűségének még növekednie is kell, méghozzá rohamosan. Először is azért, mert ő, kevésbé kétes helyzetben lévén, mint a radikálisok, megengedhetőnek tartja, hogy az utca fiaival most kevésbé barátságatlanul bánják, mint amazok: ő sem biztatja ugyan őket sem­mivel, de ő éppenséggel távozásukat sem követeli — még akkor sem, amikor Batthyány kijelenti, hogy amíg a pénzügyminiszter úr a tömeget szétszéledésre

⁸⁰ V. ö. Szemere, Bartholomäus: *Graf Ludwig Batthyány, Arthur Görgei, Ludwig Kossuth (Politische Charakterskizzen aus dem ungarischen Freiheitskriege)* III, Hamburg, 1853, 110—111. l.; Szeremlei Samu: *Magyarország krónikája az 1848. és 1849. évi forradalom idejéről* I, Pest, 1867, 196. l. (Az idézet az előbbtől az utóbbi fordításában.)

⁸¹ Szemere, *Graf Ludwig Batthyány* III, 110. l.

⁸² Madarász József: *Emlékirataim 1831—1881*, Bp, 1883, 152. l.

nem bírja, addig ő maga „tanácskozásba nem ereszkedik”, hanem erre azt felelve, hogy „a népet ő nem hívta, nem rendelte oda s nem látja át, miért kelljen azt épen neki szétozlatnia”, egykedvűen székébe telepedik és türelemmel kivárja, hogy az utcán ácsorgó emberek, kigyönyörködven magukat a Cziráky-palotában, végül maguktól elszállingózzanak⁸³ —, s teljes joggal fel-tételezhetjük, hogy ennek az eljárásnak, ha utóbb híre terjed, azok közül is sokakat Kossuth javára kell hangolnia, akiknek eredetileg meg sem képzett a fejükben, hogy másokhoz forduljanak, mint a radikálisokhoz, az Egyenlőségi Társulat házatáján viszont a legmerevebb elutasítás lett azután osztályrészükké.

Mindazonáltal azok között, akik a megváltó szót 10-én este nem Kossuthtól, hanem a radikálisoktól várják, szép számban lehetnek olyanok is, akiket a radikálisok és Kossuth modora közötti különbség felszínre kerülése önmagában mégsem tántorít még el a baloldaltól, mert hajlamosak megérteni, hogy a radikálisok jelenleg okkal viselkednek olyannyira tartózkodóan, s akik ezért még 11-re virradólag is kitartanak amellett, hogy a népnek egyedül a radikálisokra szabad hallgatnia. Csakhogy ezeknek legalább egy részét meg éppen annak kell most Kossuthoz közelítenie, hogy reggeltől kezdve maguk a radikálisok is úton-útfélen Kossuth dicsőségét zengik, hogy reggeltől kezdve maguk a radikálisok is éppen Kossuthnak igyekeznek híveket toborozni...⁸⁴ S pontosan persze nem lehet felmérni, hogy a radikálisoknak a rendelkezésükre álló igen-csak rövid idő alatt mekkora körben sikerül elületniök az éjszaka folyamán megfogalmazott legfrissebb jelszavaikat, annyit azonban mindenképpen fel kell tételeznünk, hogy a kellő eredményt sikerül elérniök. Mert ha lehetséges is, hogy a képviselőház délután hat órára kitűzött nyilvános ülésének megnyitását megelőző percekben, amikor felkerekednek a Redout felé, még maguk a radikálisok is a legteljesebb kétségek közepette latolgatják, vajon sikerült-e a közvéleményt tegnap este óta az általuk kívánatosnak ítélt irányba terelniök, az az egy bizonyos, hogy mihelyt a Redout közelébe érnek, nyomban megnyugodhatnak, hiszen már messziről láthatják, hogy a tett helyén ezúttal is méreteiben csak a március 15-én színre lépett tömeg nagyságához fogható, húszszes sokaság⁸⁵ verődött össze, s azután megkönnyebbülten tapasztalhatják azt is, hogy ez a sokaság nem őket, hanem Kossuthot élteti...⁸⁶

Ha pedig netalán még ekkor is akadnak a tömegben olyanok, akik fenn-tartásokkal viseltetnek Kossuth iránt, ezeket is mihamar Kossuth híveivé kell tennie annak, ami magán a képviselőház ülésén történik. Mert az ülés azzal kezdődik, hogy felolvassák a nádornak a ház elnökéhez intézett átiratát. István főherceg pedig, aki minden biztonnyal tudja, hogy Jellačić csapatainak ezen a napon meg kellett indítaniok Magyarország elleni támadásukat, s aki ezért elérkezettnek gondolhatja az időt arra, hogy immár maga is munkához lásson, átiratában nem pusztán Batthyányék lemondásáról tájékoztatja a képviselőket, de azt is tudomásukra hozza: „... A törvény értelmében gyakorlandó kormánygyeplőit kezembe vettem...”⁸⁷ A képviselők viszont, akik a délelőtti zárt ülésen nemcsak az országgyűlés küldötteivel az udvarnál történekről kaptak beszámolót, hanem az uralkodó augusztus 31-i leiratában és az osztrák kormány ehhez

⁸³ Ezekről a fejleményekről Horváth Mihály I, 440. l.

⁸⁴ V. ö. Chownitz, *Geschichte der ungarischen Revolution* I, 356. l.; Kovács Lajos, i. h. 273. l.

⁸⁵ Erről J[ulian] Ch[ownitz]: *Pest, den 11-ten September*, Opp. 1848 szept. 12, 132. sz. 525. l.; Chownitz, *Geschichte der ungarischen Revolution* I, 357. l.

⁸⁶ Erről Csernátoni [Lajos]: *Képviselői ülés sept. 11 és 12-én*, MT 1848 szept. 12, 155. sz. 622. l.

⁸⁷ A nádor a képviselőház elnökéhez, Bp, 1848 szept. 11, Közl. 1848 szept. 13, 96. sz. 488. l.

csatolt emlékiratában foglaltakkal szintén megismerkedhettek végre,⁸⁸ már emiatt is éppen eléggé felindultak ahhoz, hogysem szó nélkül áldásukat adják az István főherceg által most csendesen bejelentett hatalomátvételre. A nádori átírat felolvasása után tehát a liberális képviselők padsoraiból felugrik Bezerédj István, s a képviselők többségének tetszésnyilvánításai közepette leszögezi:

— ... Minthogy a törvény világosan mondja, hogy ő felségének távollétében a nádor gyakorolja a *ministerium* által a kormányt, én azt gondolom, hogy ebből az következik, miszerint ha a ministerium bármi okból leköszönésre látja magát indítatva, a kormányt mindazonáltal addig, míg az új ministerium megerősítetik, el nem hagyhatja.

Az a széles körű egyetértés azonban, amellyel a képviselők Bezerédj szavait fogadják, nemcsak arról tanúskodik, hogy a képviselők többsége el van szánva az István főherceg által előkészített puccs elutasítására, hanem arról is, hogy viszont a képviselőknek ez a többsége — addig legalábbis, amíg ki nem fogy a törvényes eszközökből — csupán törvényes eszközöket hajlandó latba vetni az efféle ellenforradalmi próbálkozások visszaverésére. Ámde erre a jelek szerint Kossuth is, a jelenlévő radikálisok is tüstént felfigyelnek. Bezerédj állásfoglalásához tehát a szószékről elsőül éppen a baloldali képviselőcsoport vezérszónoka, Madarász László csatlakozik, utána pedig mindjárt szólásra emelkedik Kossuth is. S Kossuth nem habozik mindenekelőtt ünnepélyesen elismerni, hogy mégiscsak Szemere járt el helyesen, mikor egyelőre megtagadta tárcájának letételét, majd székét nem kevésbé ünnepélyesen a terem közepén díszelgő miniszteri asztal mellé állítja és dörgő hangon kijelenti:

— Íme, én, ki lemondtam hivatalomról, e széket ide teszem, s rá ülök, s azon erőnél és hatalomnál fogva, melyet nem egyéniségem gyengesége, hanem melyet nekem a *törvény* nyújt, akarom látni azon embert, ki tagadni merje, hogy itt azon körben, melyet a törvény a pénzügyminiszterre ruházott, én parancsolok.⁸⁹

Mire persze egetverő éljenzés robban ki, s Kossuth ünneplésébe nemcsak a márciusi fiatalokkal megrakott karzat, hanem a Redout épületét kívülről körülvevő tömeg is pillanatokon belül belekapcsolódik.⁹⁰

Azután szót kap Batthyány is, ő azonban — maga sem kételkedhetvén többé abban, hogy a képviselők többsége immár Kossuth mögött áll, s hogy a hivatalhelyükön ideiglenesen továbbra is megmaradó miniszterek a következőkben már csak ezért is kénytelenek volnának Kossuth politikai irányvonalához tartani magukat, erre pedig a maga részéről nem lévén kapható — nemcsak nem követi Kossuth példáját, hanem éppenséggel azt adja elő, hogy ő a miniszterelnöki székbe az elhangzottak ellenére átmenetileg sem hajlandó visszaülni, mert az ország kormányzatának most különösen szükséges egyöntetűsége csak akkor lenne biztosítható, ha a továbbiakban Kossuth egymaga vállalná a teljes kormányzati felelősséget. Kossuth viszont erre persze már nem Batthyány kapacitálgatásával válaszol, hanem kapva az alkalmon, azt feleli:

— ... A mely pontra a vesztély percében a ház engem parancsol, azon meg fogok állani, — s nyomban élni is kezd az egyszerre ölébe pottyant lehető-

⁸⁸ Horváth Mihály I, 441. l.

⁸⁹ Mindezekre ld. a képviselőház 1848. szept. 11-i nyilvános ülésének naplóját a 87. jegyzetben idézett helyen. A kiemelések tőlem — S. Gy. Kossuth felszólalását ld. még KLÓM XII, 908. l.

⁹⁰ Erről szintén az ülés naplója a 87. jegyzetben idézett helyen; továbbá *Pest, september 12*, MT 1848 szept. 12, 155. sz. 621. l.; Madarász József: *Pest september 12-kén*, NE 1848 szept. 13, 63. sz. 247. l.; Alexy, 1848 szept. 11, i. h. 66. l.; Kovács Lajos, i. h. 273. l.

séggel: először jóváhagyatja a házzal az általa 6-án folyamatba tett papírpénz-kibocsátást, majd pedig a baloldal örömeire elfogadtat a képviselőkkel egy olyan határozatot, amely szerint az újoncozást, jöllehet a katonaillesítési törvény még híján van a királyi szentesítésnek, haladéktalanul meg kell indítani, s amely szerint az imígyen kiállítandó újoncokat most már maradéktalanul új honvédszászlóaljakra alakítására kell majd felhasználni, közben azonban a jelenlévő liberálisok örömeire azt sem mulasztja el kinyilvánítani, hogy „bátor azon percek, midőn a nemzetnek létele vonatik kérdésbe, az *extremumokra* is feljogosítanak mindenkit”, „annak, minek Magyarországon történni kell, történni kell a *törvényhozás által*”, mert „Magyarország jövője nem az *utcákon*, nem imitt amott *parányi csoportosulásokban* kitörő cselekvések, hanem a nemzetnek *egyesült* szerkesedése és ereje által mentethetik meg”, s mert az országnak „kimondhatlan lelkesedése”-jére „együtt van a testület, mely a *törvény* alapján mondhatja: *én* vagyok a nemzetnek képviselője, felruházva azon joggal, hogy a nemzet felett gondolkodjam, felruházva azon kötelességgel, hogy gondolkodjam úgy, mint a körülmények s a veszély nagysága kívánják’ ”.

Végezetül pedig Kossuth keményen meghagyja azoknak az álladalmi altitkároknak, akik olyan minisztériumokban szolgálnak, amelyek a mai napon miniszter nélkül maradtak, hogy még az este keressék fel őt szállásán utasításainak átvétele végett.⁹¹

Mire tehát az ülés tíz óra tájban véget ér, minden jel arra látszik vallani, hogy ezen a délutánon nemcsak csődöt mondott István főherceg puccskísérlete, hanem a kezdeményezés mindjárt át is ment Kossuth kezébe, minek folytán viszont Kossuthnak máris sikerült egészen közel kerülnie az általa és a baloldal által titkon kitűzött célok megvalósításához, egy olyan új, forradalmi kormány életrehívásához, amely hajlandó is, képes is legyen elszántan szembeszállni az ellenforradalommal. Ennek a helyzetképnek a kialakulása után pedig a Redout falai körül összetömörült sokaság soraiban végképp kevesen maradhatnak, akik ne megnyugvással és Kossuth iránti bizalommal elteltén térnének most otthonukba.

A honvédelmi bizottmány létrehozása

Am a harc a valóságban azokkal a fejleményekkel, amelyeknek ezen a délutánon a Redoutban és a Redout környékén lehetünk szemtanúi, még egyáltalán nem dőlt el. Hiszen éppen István főherceg, ha most kudarcot vallott is, még korántsem tűnt le a színről. S valóban: ő a történetek hallatára belátja ugyan, hogy pillanatnyilag visszakoznia kell, arra azonban egyetlen pillanatig sem gondol, hogy a hatalmat, amelyet eszerint jómaga egyelőre mégsem sajátíthat ki, emiatt most már ellenállás nélkül hagyja mindjárt Kossuth által kisajátítani. Amikor tehát a képviselőház hivatalosan tudatja véle, hogy az ország kormányzásának átvételére tett kísérletét törvénytelennek minősíti, István főherceg szégyenkezés nélkül azt feleli, hogy mélységesen megbántva érzi magát, mert tökéletesen félreértették, hiszen midőn azt közölte az országgyűléssel, hogy kezébe vette „a törvény értelmében gyakorlandó kormány gyeplőt”, akkor éppen hogy továbbra is felelős miniszterek közreműködésével gyakorlandó kormányzásra célzott, s a képviselőknek gondolniuk kellett volna, hogy más-

⁹¹ Ld. ismét a képviselőház ülésének naplóját, i. h. 489—490. l., valamint KLÖM XII, 911—919. l. A kiemelések tőlem — S. Gy.

ra nem is célozhat vala, éppen mert a törvény, amelyre utalt, csakis efféle kormányzásra jogosítja fel az ország nádorát...⁹² Majd, miután ilyen szépen kimagyarázta magát, őfelsége ismét keverni kezdi a kártyát, s jobb híján végül is azt a lapot húzza elő a pakliból, amelyet eddig csupán Batthyány hitegetésére használt: magához kéreti Batthyányt, s az alig néhány órája lemondott kormányfőt sietve újabb parlamentáris kormány alakításával bízza meg.⁹³

Ez azonban megint csak nem az utolsó szó. 12-én délelőtt ugyanis lezajlik a Bangya és Zerffi által összehívott népgyűlés, s a rajta résztvevő „roppant sokaságú” tömeg teljes egyetértéssel fogadja Bangyának azt az indítványát, hogy küldöttség útján mind a nádorral, mind Kossuthal tudassák: a nép Kossuthot „ohajtja minister elnöknek, miszerint ő oly tagokból alakíthasson ministeriumot, mely az ő politicáját követve, a hazát megmenteni képes legyen”.⁹⁴ Igaz viszont, hogy ennek a kezdeményezésnek egyelőre semmi foganatja nem látszik lenni. Sőt Kossuth, aki a képviselőház megbízásából éppen e nap reggelén tárgyalta a nádorral⁹⁵ s így bizonyára mindenki másnál hamarabb értesült Batthyány újólagos kormányalakítási megbízásáról, mikor megjelenik előtte a népgyűlés küldöttsége, már maga is célozgat arra, hogy feltehetően mégsem ő fog kormányra kerülni, aminek azonban senkiben sem kell aggodalmat keltenie.⁹⁶ Amikor pedig a képviselőház esti ülésén Batthyány hivatalosan is közhírré teszi újólagos kormányalakítási megbízását, Kossuth — mintha tegnap este óta önmaga ellentétévé lett volna — már nemcsak ellenállást nem fejt ki, hanem — csupán melleleg utalva a közte és Batthyány között mutatkozó nézetkülönbségekre — még támogatását is felajánlja a Batthyány által alakítandó új kormánynak, mondván:

— ... Midőn gr. Batthyány Lajos van megbízva ministerium alakításával... Magyarországnak önállása felől többé nem kétségeskedem, akár milyen legyen a ministerium. Az útban különbözhetik talán, de célja nem lehet más, minthogy a hazának szabadságát és önállását biztosítsa. Uraim! Míg ezen ministerium... az eszközök választásában annyira nem téved, hogy azt legyen kénytelen hinni, hogy az eszköz, mellyet választott... a legjobb szándék mellett is a haza veszedelmére vezet, míg ez nem történik, míg kétkedem egyik vagy másik eszközének célszerűségében, de veszélyesnek nem látom az eszközt, egyébiránt szándékának tisztaságáról tökéletesen meg lévén győződve, reám azon csekély szóval és erővel, melly bennem van, azon ministerium számíthat a haza megmentésének nagy munkájában...⁹⁷

S ehhez az állásfoglaláshoz azután hallgatólagosan a jelenlévő radikális képviselők is csatlakoznak.

Ezen az estén tehát a felületes szemlélő a helyzetet már homlokegyenest ellenkezőképpen ítélheti meg, mint alig egy nappal korábban. Hiszen míg tegnap a látszat azt mutatta, hogy az ország kormányrúdját sikerült végre balfelé fordítani, addig most úgy látszik, hogy az ország kormányrúdjá egyszerre éppen ellentétes irányba, jobbfelé fordult, hogy végül is nemcsak forradalmi diktatúra nem jött létre, de még Kossuthnak sem sikerült hatalomra kerülnie, hanem ismét olyasféle kormány veszi át a vezetést, aminő eddig állott az

⁹² Erre nézve ld. a nádornál járt Kossuth beszámolóját a képviselőház 1848 szept. 12-i esti ülésén, KLÖM XII, 926—927. l.

⁹³ Erre nézve ld. a nádor és Batthyány hivatalos közleményét, Bp, 1848 szept. 12, Közl. 1848 szept. 14, 97. sz. 491. l.

⁹⁴ Sept. 12-én tartatott népgyűlés eredménye, NE 1848 szept. 15, 64. sz. 258. l.

⁹⁵ Erre nézve ld. a 92. jegyzetben hivatkozott helyet.

⁹⁶ Ld. a 94. jegyzetben idézett tudósítást, ill. KLÖM XII, 921—922. l.

⁹⁷ KLÖM XII, 931—932. l.

ország élén, sőt még annál is mérsékeltőbb, hiszen nyilvánvaló, hogy a második Batthyány-kormányban már kivételképpen sem fog helyet kapni senki, akitől olyan a kormányon belüli baloldali ellenzékieskedés volna várható, amelyet az első Batthyány-kormányon belül Kossuth folytatott. És a helyzetet pillanatnyilag nem is csupán a politikai életben teljesen járatlan szemlélő ítélheti meg így: pillanatnyilag így ítéli meg a helyzetet maga István főherceg is, mikor ezen a napon diadalmasan jelenti Bécsbe, hogy Kossuthtól többé nincs miért tartani, mert ő most már végérvényesen „lemondottnak tekintendő”.⁹⁸

A látszat azonban ezúttal is csal: a valóságban Kossuth, amikor most félreáll Batthyány útjából, ezt korántsem önmegtadásból teszi, hanem nyilvánvalóan azért, hogy ha akadnak még a magyar liberálisok között, akik Batthyány útját továbbra is járható útnak vélik, ezeknek is adódjék alkalmuk a történések, jelesen éppen Batthyány várható kudarcai segítségével ráébredniök tévedésükre és arra, hogy a Batthyány javallotta utat egyáltalán nem Batthyány politikájának baloldali ellenzéke, hanem egyedül az ellenforradalom torlaszolja el; vagyis Kossuth, amikor 12-én látszólag oktalanul lemond a hatalomról, amely 11-én szinte már a kezében volt, akkor a valóságban éppen ahhoz készíti elő a talajt, hogy a hatalmat utóbb annál szilárdabban ragadhassa meg. És ez a taktikázás persze igen nagy kockázat vállalásával jár, hiszen ha Batthyány személyében most — akár csak átmenetileg is — megint olyan politikus kerül az ország kormányrúdjá mellé, aki még mindig nem lát át teljesen az ellenforradalom fonta hálón, ez a körülmény kétségkívül újabb esélyekhez juttatja az ellenforradalmat, attól azonban ennek ellenére sem kell tartani, hogy Kossuth taktikai visszalépése netalán jóvátehetetlen veszélybe sodorja a forradalmat.

Először is azért nem, mert a forradalom önvédelmét maga Batthyány is mindennél szentebb ügynek tekinti, bizonyosra vehető tehát, hogy ha ő az ellenforradalom hálóján még mindig nem lát is át teljesen, ahol mégis figyelmes lesz ellenforradalmi törekvésekre, ott maga is minden követ meg fog mozgatni ezeknek az elhárítása érdekében. De megnyugvást kelthet az is, hogy az országgyűlési többség most már határozottan Kossuthot támogatja, s ezért számítani lehet arra, hogy ha Batthyány némely pontokon mégsem fog elegendő erélyt tanúsítani, akkor majd esetenként maga az országgyűlés fogja pótolni, amit ő elmulaszt. S végül — de nem utolsósorban — megnyugtató lehet az a légkör, amely jelenleg a pesti utcákon uralkodik, hiszen ez arra enged következtetni, hogy ha olykor még az országgyűlés sem lesz képes a helyzet magaslatára emelkedni, azokat a réseket, amelyeket ez a testület is meg fog tűrni a forradalom arcvonalán, azokat majd maguk a néptömegek fogják betömni.

És valóban: az emberek ezreinek az az áradata, amely 12-én már negyedik napja tartja elborítva Pestet, a következő napokban sem húzódik vissza medrébe. Igaz, 13-án, amikor egyszerre elterjed a városban Jellačić betörésének a híre,⁹⁹ az emberek még csak kisebb csoportokban latolgatják a fegyveres harc eshetőségeit, 14-én viszont alkonyat tájt már ismét hatalmas tömegek összpontosulásának lehetünk tanúi, mégpedig — egy héten belül immár harmadszor — a hajóállomás környékén, mert ekkor meg — ismeretlen forrásokból — az a hír kap szárnyra Pesten, hogy a nap folyamán Bécs falai között újabb forradalmi népfelkelés robbant ki, s igen sokan vannak, akik e hír megerősítését is mielőbb szeretnék hallani a Bécsből este érkező menetrend szerinti hajó utasaitól. Amikor pedig a hajó végül mégsem a szóbeszéd megerősítésével, hanem cáfolatával köt ki, és az utasok beszámolóiból éppen az derül ki, hogy

⁹⁸ A nádor a királyhoz, Buda, 1848 szept. 12, közli Károlyi II, 17. l.

⁹⁹ Erről pl. Horváth Mihály I, 466. l.

a derék bécsiek — mit sem törődve pesti sorstársaik vágyálmaival — egyelőre még halvány jelét sem adták holmi felkelési szándéknak, a sokaság békén szétszéled¹⁰⁰ ugyan, másnap este azonban megint csak a 11-én látotthoz hasonló „roppant népség” verődik össze¹⁰¹ — ezúttal újólá a Redout körül. És épp legjobbkor, hogy rövid úton értesülhessen Batthyány jelentéséről, amelyet ezekben a percekben terjeszt a képviselőház elé, s amely szerint a Jellačićsal szemben álló magyar csapatok parancsnoka, Teleki Ádám gróf tábornok kereken megtagadta a harc felvételét. A Redout tövében tehát, mihielyt híre fut ennek a megdöbbenő közlésnek, ezen az estén is óriási zaj támad,¹⁰² s az emberek azt kezdik mondogatni:

— Nem megy addig jól az ország ügye, míg mi egynéhány képviselőt az ablakon ki nem hányunk.¹⁰³

Amikor pedig az is kitudódik, hogy közben bent, az ülésteremben Batthyány — azon a címen, hogy a nádor egyszersmind az ország főkapitánya is — éppenséggel István főherceget indítványozta felkérni a dunántúli sereg további tevékenységének irányítására, az utcán egyszerre ezek torkából tör fel a kiáltás:

— Le Batthyányval, éljen Kossuth!¹⁰⁴

S ezt azután az emberek addig ismételtetik, amíg végül maga a Redout erkélyén megjelenő Kossuth nem kezdi csitítani őket. Az ő rábeszélésének azonban végre engednek,¹⁰⁵ s ez az épületen belül persze megint tovább növeli Kossuth tekintélyét. Amit viszont ő nem is késik kihasználni. Visszatérvén tehát az ülésterembe, Kossuth nem szorítkozik arra, hogy áldását adja Batthyány indítványára (amelyet ő az utca fiaival ellentétben nagyon is szerencsés kezdeményezésnek tart, hiszen — ha határozattá emelkedik — végső és nyílt színvallásra kényszerítheti István főherceget), hanem Batthyány húzódozása dacára keresztülviszi, hogy a ház a nádor társaságában — és éppen István főherceg ellenőrzésére — három teljhatalommal felruházandó tagját is küldje a táborba, sőt még azt is kimondatja, hogy a képviselőház másnap egy állandó bizottmányt fog alakítani saját kebeléből — formálisan az olyan katonai természetű kérdéseknek a kijelölt miniszterelnökkel való alkalmankinti megvitatására, amelyeknek a nyilvános tárgyalása veszélyeztethetné az ellenállás hatékonyságát,¹⁰⁶ de ténylegesen természetesen azzal a rendeltetéssel, hogy a továbbiakban folytonos felügyeletet gyakoroljon Batthyány működése fölött addig, amíg Bécs végképp ki nem húzza a szőnyeget Batthyány lába alól, ennek bekövetkezése után pedig magát a végrehajtó hatalom közvetlen gyakorlását is nyomban átvegye Batthyánytól.

S ekkor még nyitva marad ugyan az a kérdés, hogy személy szerint kik lesznek a tagjai ennek a *honvédelmi bizottmány* nevét nyerő majdani forradalmi kormánynak, álmatlan éjszakát azonban ez is legfeljebb egyet okozhat a forradalom radikálisainak; a másnap délután sorra kerülő ülésen ugyanis simán többséget kap az ő jelölt-listájuk, holott ezen a listán Kossuth neve mellett

¹⁰⁰ V. ö. Lamberg Latourhoz, Pozsony, 1848 szept. 16, *Zur Geschichte der Jahre 1848 & 1849 (Briefe und Actenstücke aus der von Lacroix'schen Autographen-Sammlung)*, Österreichische Nationalbibliothek, Wien, Handschriftensammlung, Ser. n. 358, II.

¹⁰¹ Polydorus [Mészáros Károly]: *Nemzetgyűlés sept. 15-kén*, NE 1848 szept. 16, 65. sz. mell.

¹⁰² Ld. a képviselőház 1848 szept. 15-i esti ülésének naplóját, Közl. 1848 szept. 17, 100. sz. 509. l.

¹⁰³ *Százberky Nagy József Emlékjegyzetei*, Bp, 1931, 144—145. l.

¹⁰⁴ Erről Gyulai, i. h. 487. l., s ugyanígy a 101. jegyzetben már idézett tudósítás.

¹⁰⁵ Horváth Mihály I, 476. l.

¹⁰⁶ Mindezekre ld. Kossuth felszólalásait, KLÖM XII, 957—962. l.

csupán egyetlen liberális képviselőnek a neve szerepel (az erdélyrészi honatyák közül — s közülök is csak radikális erdélyi képviselők híján — kiszemelt Pálffy Jánosé), az ő másik négy jelöltjük pedig saját soraikból kerül ki Madarász László, Nyáry Pál, Patay József és Sembery Imre személyében.

S, igaz, szeptember 16-át követően nem kevesebb, mint három hétre lesz még szükség ahhoz, hogy azután az ország kormányrúdjá véglegesen is a honvédelmi bizottmány kezébe menjen át. Az alapvetést azonban ehhez a baloldal és Kossuth által a hatalomért szeptember 11. óta közösen vívott harcot megkoronázó eredményhez kétségkívül a 16-i siker szolgáltatja. S kétségtelen, hogy a 16-i siker korántsem egyedül a pesti népnek köszönhető. Hiszen a sikerben tagadhatatlanul közrejátszik például, hogy a szóban forgó bizottmányba bekerülő személyek kilétének a képviselők közül sokan a kellesténél jóval kisebb jelentőséget tulajdonítanak, mert egyelőre nincsenek tisztában e bizottmány eljövendő szerepével.¹⁰⁷ Azután nyilván közrejátszik a sikerben az is, hogy most, amikor az ellenség idestova már egy hete akadálytalanul nyomul előre az ország földjén, a hatalomnak még a hatalomra máskülönben leginkább ácsingózó politikusok szemében is jócskán kell veszítenie vonzóerejéből. S természetesen közrejátszik a sikerben egyfelől a Kossuth és a radikális képviselők által ismételt kimutatott önmérséklet, másfelől meg azoknak a viszont annál viharosabb rokonszenvtüntetéseknak a sorozata is, amelyekkel Kossuthékat önmérsékletük ellenére — vagy éppen ellensúlyozására — rendszeresen — ezen a délutánon szintén¹⁰⁸ — körülövezik a képviselőház karzatát folyvást megszállva tartó márciusi fiatalok. De akárhány ilyesféle tényező járul is hozzá a sikerhez, az sem kétséges, hogy a siker legfőbb tényezői mégis a pesti tömegek, amelyek egymást napról napra szakadatlanul követő megmozdulásaikkal világosan kifejezésre juttatják, hogy — ha a politikát máskor mindig nélkülök csinálják is Magyarországon — most az egyszer nem tűrik el akarattuk semmibevételét, azt pedig, hogy mit akarnak, ugyancsak világosan kifejezésre juttatják történetesen ezen a szombaton is, amikor ugyanis váratlanul az az álhír sópör végig a városon, hogy István főhercegnek a sereg élére állíttatását Batthyány magának a kamarillának a kívánságára kezdeményezte, s ezért az utca fiai — épp egy héttel ezelőtt kezdett hadjáratuk záróakkordjaként — már az ebéd utáni órákban újabb heves tünetést rendeznek Batthyány ellen e sorsüldözte ember ablakai alatt,¹⁰⁹ hogy azután csak a következő hét elején térjenek vissza ismét — akkor is csupán átmenetileg — a műhelyek és a tanintézetek padjai mellé.

¹⁰⁷ Mindezekről Pálffy János: *Magyarországi és erdélyi urak*, Bp, 1940, 275—276. l.

¹⁰⁸ V. ö. Madarász József, *Emlékirataim* 170. l.

¹⁰⁹ Erről Gyulai, i. h. 488. l.

PEST ZU BEGINN DER SEPTEMBER-WENDUNG
DER UNGARISCHEN REVOLUTION
VON 1848/49

Nachdem sie nicht nur in Wien und Prag, sondern auch in Mailand ihre Positionen erfolgreich hatten festigen können, sahen die Habsburger Ende August 1848 die Zeit gekommen, endlich auch mit Pest abzurechnen. Am 26. August also hat Generalleutnant Baron Josip Jellačić, Banus von Kroatien, der sich schon seit Monaten darauf vorbereitete, auf die ungarische Revolution einzustürmen, die Weisung bekommen, seine Truppen so schnell wie möglich zur Eroberung der ungarischen Hauptstadt in Bewegung zu setzen. Andrentags unternahm auch die österreichische Regierung, was nur möglich war, um die öffentliche Meinung zu bearbeiten, und gab deshalb eine endgültige Form ihrer berüchtigten Denkschrift, welche Ungarn der Zerstörung der Reichseinheit zieh.

Als das Haupt der ungarischen Regierung, der liberale Graf Lajos Batthyány, die Verschlimmerung der Lage sah, reiste er am 28. August nach Wien, um dem Hof für die Zurückhaltung Jellačić' gewaltige Konzessionen anzubieten. Die Radikalen der ungarischen Revolution dagegen, wissend, daß die Habsburger mit keinerlei teilweisen Zugeständnissen zufriedenzustellen seien, und überzeugt, daß die Konterrevolution in keinem Falle ihre Angriffspläne aufgeben werde, sahen deswegen schon seit längerer Zeit jedwegiges Verhandeln mit Wien als aussichtslos an. Sándor Petöfi warf also bereits Mitte August den Gedanken auf, die sich allzusehr an der Kompromißpolitik festhaltende Regierung und den größtenteils aus regierungstreuen Elementen zusammengesetzten Landtag zu entfernen und eine revolutionäre Diktatur einzuführen. Und zwar die Partei der Radikalen, der Gleichheits-Club, nicht so weit ging, hat er am 23. August doch eine große Massenmobilisierung initiiert, um auf die Liberalen der Revolution Einfluß auszuüben und sie voranzutreiben.

Die Schritte der Radikalen rufen jedoch in der Masse der Liberalen anfangs gerade nicht so sehr die Entschlossenheit zu kämpfen, als viel mehr das Mißtrauen gegenüber dem linken Flügel hervor. Inzwischen hatte sich allerdings der oberste Organisator der Konterrevolution in Ungarn, Palatin und königlicher Statthalter Erzherzog Stephan hinter den Kulissen fiebrig an die Arbeit gemacht, die Regierungsmacht an sich zu reißen, bevor der Angriff von Jellačić einsetzen würde. Nur konnte er nicht damit rechnen, daß vor Beendigung seiner Vorbereitungen sich die Möglichkeiten einer radikalen Politik günstiger gestalten sollten.

Das Repräsentantenhaus hatte nämlich auf einen Antrag von Lajos Kossuth, des am weitesten links stehenden Mitglieds der Regierung, gleichermaßen eine Deputation zum Wiener Hof geschickt, um in Erfahrung bringen zu lassen, ob Ungarn im Falle eines Angriffes von Jellačić mit der Unterstützung des gekrönten Hauptes Ungarns rechnen könne. Diese Deputation hatte aber vom Herrscher keinerlei Zusicherung erhalten können. Die Nachricht von der ausweichenden Antwort des Herrschers, die die zusammen mit Batthyány zurückkehrende Deputation am 10. September nach Pest brachte, rief sowohl in Kreisen des liberalen Adels, als auch bei den Pester Volksmassen ungeheure Empörung hervor und ließ zur allgemeinen Überzeugung werden, daß weiterhin mit Wien zu verhandeln doch nur überflüssig sei.

Am Abend des 10. September kam es also in Pest zu einer gewaltigen Massendenmonstration gegen die Habsburger, welche den Gleichheits-Club dazu ermutigte, nunmehr tatsächlich für den Sturz der Batthyány-Regierung zu

kämpfen. Da er jedoch wußte, daß die Mehrheit der Pester Massen zwar die radikale Politik in allem unterstützte, im Vergleich zur Gesamtbevölkerung des Landes nur einen Bruchteil ausmachte, und weil er weiterhin sah, daß auch die Mehrheit des liberalen Adels endlich einmal geneigt war, sich mit den Habsburgern einzulassen, trat der Gleichheits-Club noch immer nicht für die sofortige Einführung einer revolutionären Diktatur, sondern zunächst nur für die Schaffung einer radikal-liberalen Koalition unter der Führung von Kossuth ein. Und dieses Ziel konnte nun schon erreicht werden, wenn auch nicht von einem Tag auf den anderen.

Am 11. September nämlich begann Jellačić seine aggressiven Kriegshandlungen, die Batthyány-Regierung, die nun selbst die Schlappe ihrer bisherigen Politik bekannte, trat zurück, und Erzherzog Stephan teilte dem Landtag mit, daß er die Lenkung des Landes übernehme. Das Abgeordnetenhaus aber bestand darauf, daß die Exekutivgewalt solange in der Hand der abgesagten Regierung bleibe, bis an deren Stelle eine neue Regierung trete. Erzherzog Stephan war also gezwungen, seine Machtübernahmepläne fallenzulassen, um wenigstens von Kossuth loszukommen, und war gezwungen, Batthyány den Auftrag zur Bildung einer neuen Regierung zu geben. Allerdings durchkreuzte dieser Schritt vorläufig auch die Pläne des Gleichheits-Clubs, eine radikal-liberale Koalition an die Macht kommen zu lassen.

Die am 10. September freigewordene Empörung blieb jedoch auch in den folgenden Tagen nicht ohne Fortsetzung: unter den Fenstern des Abgeordnetenhausens wiederholten sich von Tag zu Tag die Demonstrationen, und in den Bankreihen des Abgeordnetenhauses wuchs von Tag zu Tag das Mißtrauen gegenüber Wien, nun noch verstärkt durch das Gefühl eines Verdachtes gegen den Palatin. Kossuth gelang es so bis zum 15. September, den Beschluß durchzubringen, daß das Abgeordnetenhaus zur systematischen Kontrolle der entstehenden zweiten Batthyány-Regierung aus seinen eigenen Reihen eine ständige Kommission bilde. Am folgenden Tag wählten die Abgeordneten in diesen Landesverteidigungsausschuß zum größten Teil Radikale, neben denen sich natürlich auch Kossuth befand. Und somit bildeten sich dennoch schon in diesen Tagen die Organisationsformen der zukünftigen radikal-liberalen Koalition, sodaß Anfang Oktober, als offensichtlich wurde, daß auch die zweite Batthyány-Regierung unfähig ist, die im Laufe des Angriffs der Konterrevolution entsandenen kritischen Lage zu bewältigen, diese Koalition reibungslos die Lenkung der Exekutivgewalt übernehmen und die Organisation des Freiheitskriegs beginnen konnte.

BUDAPEST LEGNAGYOBB ADÓFIZETŐI 1888-BAN

(Adalékok Budapest társadalomtörténetéhez
a dualizmus korában III.)

Valamely társadalmi osztály, réteg vagy csoport vizsgálatánál a történész egyik legizgalmasabb feladatát kétségtelenül a vizsgált sokaságon belül egy adott korszakban lejátszódó mozgás felderítése jelenti. Hogyan és milyen módon változik meg meghatározott idő alatt egy társadalmi csoport szerkezete, ennek során milyen szabályszerűségek válnak megfigyelhetőkké, és ezek hogyan kapcsolódnak a kor történeti fejlődésének teljességéhez? — olyan kérdések ezek, melyeknek megválaszolása a vizsgált korszakról kialakítható egész képet is jelentősen befolyásolja. És annál hatásosabban, minél pontosabb módszerekkel történt magának az elemzett mozgásnak vizsgálata is.

Korábbi tanulmányainkban¹ Budapest legnagyobb adózóinak csoportját kíséreltük meg elemezni a dualizmuskori városfejlődés kezdeti és záró szakaszában: 1873-ban és a XX. század elején. Ezek a vizsgálatok alapjában statikus jellegűek voltak: céljuk elsősorban az adott időpontokban, illetve korszakban a csoport szerkezetének, a szerkezetet kialakító karriereknek és az ezeket mozgató általános gazdasági tendenciáknak feltárása volt. S ha ennek során vizsgáltunk is bizonyos, a csoporton belüli mozgást, úgy azt a csoportnak csak egy viszonylag kis hányadára korlátoztuk.

Már ezeknek a vizsgálatoknak a segítségével is sikerült némileg közelebb jutni a legnagyobb budapesti vagyonokat létrehozó tényezők és a Budapest legnagyobb adózóinak csoportján belüli főbb változások, mozgások megismeréséhez is. Ezúttal azonban a fejlődés kezdeteihez térünk vissza: csatlakozva a Budapest 1873. évi legnagyobb adózóit bemutató tanulmányunkhoz, az alábbiakban immár magát a mozgást, a struktúrájának másfél évtized alatt, 1888-ig végbe ment változását kívánjuk vizsgálni a budapesti 1873. évi adójegyzék és egy, az egész ország és benne a főváros legnagyobb adózóit felsoroló 1888. évi kiadvány adatainak összevetése alapján. A mozgás feltárásának segítségével választ is keresve: a Gründerzeit a 70-es évek elején tetőző fellendülése után az 1873. évi nagy és váratlan gazdasági válság, majd a hazai gazdasági élet kezdődő újjáéledése közötti, gazdaságilag végül is legnagyobb részében igen kedvezőtlen, sokáig pangás és a tőkék óvatos visszahúzódása által jellemzett 15 év, hogyan befolyásolta a főváros legnagyobb adózóinak csoportját? Illetve: e másfél

¹ Budapest legnagyobb adófizetői 1903—1917. (Tanulmányok Budapest múltjából XVII. k. Bp. 1965. 145—196. l.) — és Budapest legnagyobb adófizetői 1873-ban. (uo. XVIII. k. Bp. 1970. 249—308. l.)